

Marcin SZYMONIAK
<https://orcid.org/0000-0001-7887-5761>
Kraków

Pieczenie w opactwach cysterskich z diecezji krakowskiej do początku czasów nowożytnych. Próba rekonstrukcji systemów sfragistycznych*

Zarys treści: W niniejszym tekście zaprezentowano próbę rekonstrukcji systemów sfragistycznych opactw cysterskich z diecezji krakowskiej do początku czasów nowożytnych. Materiał źródłowy (pieczęcie i dokumenty, w których o nich informowano) pozwolił na wydzielenie kilku etapów kształtowania się tych systemów. Wskazano pieczęcie tworzące dany system oraz, w miarę możliwości, ustalono ich hierarchię, kompetencje prawne i okoliczności, w jakich po nie sięgano. Wyniki badań skonfrontowano także z ustawodawstwem zakonnym na temat pieczęci.

Abstract: The present text attempts to reconstruct the sfragistic systems of the Cistercian abbeys from the Diocese of Cracow to the beginning of the early modern era. The source material (seals and the documents in which they are mentioned) has made it possible to distinguish several stages in the formation of these systems. The author indicates the seals that make up a given system, and, as far as possible, determines their hierarchy and legal competencies, and describes the circumstances in which they were used. The research results are also confronted with monastic legislation on seals.

Słowa kluczowe: system sfragistyczny, cystersi, diecezja krakowska, pieczęć opacka, pieczęć konwentu, pieczęć większa, pieczęć mniejsza

Keywords: sfragistic system, Cistercians, Diocese of Cracow, abbatial seal, convent seal, great seal, minor seal

Pojęciem systemu sfragistycznego określa się pieczęcie stosowane w danej kancelarii oraz zachodzące pomiędzy nimi relacje. W celu rekonstrukcji tychże systemów badania sfragistyczne muszą być prowadzone w ścisłym związku z badaniami dyplomatycznymi (kancelarii i dokumentów, głównie koroboracji). Tylko one bowiem dają gwarancję ustalenia liczby pieczęci tworzących dany system, ich hierarchii, kompetencji prawnych, okoliczności, w jakich po nie sięgano i generalnie praktyki kancelaryjnej¹. W wypadku instytucji lub korporacji systemy sfragistyczne rozwijały się w długich przedziałach

* Artykuł jest fragmentem rozprawy doktorskiej pt. *Średniowieczne pieczęcie klasztorów męskich w diecezji krakowskiej* przygotowywanej w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem dr. hab. prof. UJ Zenona Piecha.

¹ Literatura poświęcona definicji systemu sfragistycznego jest dość obszerna, zob. m.in.: Z. Piech, *Średniowieczne pieczęcie tynieckie*, w: *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu. Materiały z sesji naukowej Wawel–Tyniec, 13–15 października 1994*, red. K. Żurowska, Tyniec–Kraków 1995, s. 123; P. Dymmel, *System sfragistyczny średniowiecznego Lublina*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 194; P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Leknie-Wągrowcu (cz. I)*, „Studia i Materiały do Dziejów Pałuk”, 4, 2003, s. 180–181; *Materiały do polskiego słownika sfragistycznego*, oprac. A. Baniecki, D. Bednarek, D. Żygadło, R. Forsyjak-Wójciński, P. Gut, J. Leśniewska, M. Hlebionek, „Archiwista Polski”, 59, 2010, nr 3, s. 54, także 46; Z. Piech, *Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci*

czasowych, w ramach których można wydzielić kilka etapów ich kształtowania². Tak też jest w przypadku systemów sfragistycznych klasztorów cysterskich z diecezji krakowskiej z okresu średniowiecza.

Na terenie diecezji krakowskiej funkcjonowało wówczas pięć opactw cysterskich: w Jędrzejowie, Wąchocku, Koprzywnicy, Mogile i Szczyrzycu. Problematyka ich systemów sfragistycznych nie była dotąd przedmiotem odrębnych studiów. Poruszano ją, ale jedynie w odniesieniu do pieczęci opatów mogińskich z XV–XVI w.³ oraz na marginesie innych rozważań, np. nad zakresem władzy opatów i konwentów oraz ikonografią i epigrafiką pieczęci⁴. Badania nad sfragistyką innych klasztorów cysterskich z ziem polskich są już mocno zaawansowane, głównie w zakresie ikonografii pieczęci opatów i konwentów⁵. Jednak w większości prac poświęconych pieczęciom dosyć pobieżnie podejmowano kwestie ich funkcjonowania kancelaryjnego i zastosowania prawnego, a jest to wiedza niezbędna do całościowego opracowania sfragistyki klasztornej. Do wyjątków należą publikacje Pawła Stróżyka o pieczęciach opactwa w Łeknie-Wągrowcu⁶ i Tomasza Kałuskiego na temat pieczęci opatów klasztoru w Lubiążu, jego filii oraz innych opactw cysterskich na Śląsku⁷. Brakuje też kompleksowych badań nad systemami sfragistycznymi klasztorów innych zakonów⁸. Prezentowany artykuł stanowi próbę częściowego wypełnienia tej luki.

Podstawa źródłowa, na której oparto badania, obejmuje 35 wzorów pieczęci, zachowanych w 52 odciskach, oraz 3 pieczęcie znane z opisu lub wzmianki. W poniższej tabeli (tab. 1), do której niejednokrotnie będę się odwoływał, przedstawiono, jak liczby te rozkładają się na poszczególne klasztory. Poniżej nazwy siedziby konwentu podano rok fundacji lub lata procesu fundacyjnego każdego z opactw⁹.

w polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 17–18; tenże, *Pieczęcie herbowe w systemach sfragistycznych dawnej Rzeczypospolitej*, w: tamże, s. 207–208; M. Adamczewski, *Uwagi w sprawie systemów sfragistycznych i typologii pieczęci miejskich*, w: tamże, s. 100–106.

² Z. Piech, *Uwagi o typologii*, s. 18.

³ M. Szymoniak, *Nowe ustalenia o pieczęciach opatów mogińskich z XV i XVI w.*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce. 2*, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2018, s. 419–422, 426–430, 439–440.

⁴ Tenże, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie z diecezji krakowskiej jako źródło badań nad zakresem władzy opatów i konwentów*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ”, 9, 2014, z. 2, s. 151, 159–160, 166, 169–170.

⁵ Zestawienie literatury zob. tamże, s. 147–148; T. Kałuski, *Funkcjonowanie contrasigillów w klasztorach cysterskich na Śląsku w średniowieczu i czasach nowożytnych*, w: *Silesia – Polonia – Europa. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Idzemu Panicowi*, red. J. Sperka, Katowice–Bielsko-Biała 2019, s. 311. Z prac nieuwzględnionych w tych zestawieniach bądź wydanych w kolejnych latach zob. M. Kadziszewska, *Pieczęć Adama Rzewuskiego, kanclerza lwowskiego i opata wągrowieckiego*, „Studia i Materiały do Dziejów Pałuk”, 6, 2006, s. 257–260; P. Pokora, *Nieznana pieczęć opata wągrowieckiego Adama Rzewuskiego z 1763 r.*, „Archiwista Polski”, 17, 2012, nr 1 (65), s. 19–24; M. Starzyński, *Uwagi w sprawie genezy najstarszej pieczęci Krakowa z XIII wieku (na marginesie ostatnich badań)*, St. Źródł., 50, 2012, s. 25–40; M. Kadziszewska, *Jeszcze o pieczęciach opata wągrowieckiego Adama Rzewuskiego z XVIII wieku*, „Cistercium Mater Nostra”, 6, 2012–2013, s. 227–235; M.L. Wójcik, *Nieznana pieczęć opata rudzkiego Piotra Sebickiego z 1602 r.*, „Hereditas Monasteriorum”, 2, 2013, s. 169–178; T. Kałuski, *Obraz w służbie mnichów. Średniowieczna pieczęć konwentu z opactwa cysterskiego w Krzeszowie*, Sobótka, 73, 2018, nr 4, s. 147–161; tenże, *Od przedstawień figuralnych do heraldycznych. Opaci lubiąscy i ich pieczęcie od schyłku średniowiecza do sekularyzacji klasztoru w 1810 roku*, St. Źródł., 57, 2019, s. 159–210; tenże, *Średniowieczne pieczęcie konwentu z klasztoru cysterskiego w Lubiążu – chronologia, ikonografia i kwestia autorstwa typariuszy*, St. Źródł., 59, 2021, s. 25–38; P. Pokora, *Tłok pieczęci konwentu cystersów z Wągrowca z 1746 r. – nowy nabytek Archiwum Państwowego w Poznaniu*, Komunikat, St. Źródł., 59, 2021, s. 205–211.

⁶ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (cz. I)*, s. 179–202; tenże, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, „Studia i Materiały do Dziejów Pałuk”, 6, 2006, s. 139–153.

⁷ T. Kałuski, *Od przedstawień figuralnych*, s. 159–210; tenże, *Funkcjonowanie contrasigillów*, s. 311–320. W przypadku tego zagadnienia istotna jest też, choć w mniejszym stopniu, także inna praca tego autora; zob. tenże, *Imago abbatis na pieczęciach śląskich cystersów w średniowieczu*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*, s. 395–415, 665–667.

⁸ Z prac dotyczących pieczęci innych zakonów, w których podjęto temat systemu sfragistycznego, zob.: M. Szymoniak, *Pieczęcie klasztoru Bożogrobców w Miechowie*, w: *Dawne pieczęcie*, s. 333–340; Z. Piech, *Średniowieczne pieczęcie tynieckie*, s. 121–140; J. Turek, *Sigillum provincialatus cum Beata Maria Virgine. Studium pieczęci polskich prowincjałów dominikańskich z XIV i XV wieku*, St. Źródł., 54, 2016, s. 69–74.

⁹ Dane te zaczerpnięto z: J. Dobosz, L. Wetesko, *Jędrzejów*, w: *Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 91; ciż, *Koprzywnica*, w: tamże, s. 150; B. Kwiatkowska-Kopka, *Ludźmierz-Szczyrzyc*, w: tamże, s. 219; J. Dobosz, L. Wetesko, *Wąchock*, w: tamże, s. 330; M. Zdanek, *W sprawie procesu fundacyjnego opactwa w Mogile*, „Nasza Przeszłość”, 94, 2000, s. 93–105.

Tabela 1. Znane pieczęcie w poszczególnych klasztorach cysterskich z diecezji krakowskiej

Typ pieczęci	Brzeźnica-Jędrzejów (lata 40. XII w.)	Wąchock (1179)	Koprzywnica (1185)	Kacice-Mogila (1218–1225)	Ludźmierz-Szczyrzyc (1231–1243)
Pieczęcie opackie	3 (4) + 1 znana ze wzmianki: <u>Teodoryka</u> (ostrooawalna, 43 x 26 mm; 1219), <u>Jana Borkowskiego</u> (ostrooawalna, 44 x 27 mm; 1285), <u>Mikołaja Odrowąża</u> (ostrooawalna, 72 x 40 mm; 1462, 1480), <u>większa Stanisława Potockiego</u> (kształt nieznan, 1515 – znana tylko ze wzmianki) ¹⁰	3 (5): <u>Jana</u> (ostrooawalna, 36 x 24 mm; 1285), <u>większa Piotra Borkowskiego</u> (ostrooawalna, ok. 58 x 34 mm; 1504), <u>sygnetowa Piotra Borkowskiego</u> (ośmioboczna, 12,5 x 10 mm; 1504 – 3 odciski) ¹¹	5 (6) + 1 znana ze wzmianki: <u>Stefana</u> (ostrooawalna, 34 x 24 mm; 1285), <u>Jana</u> (ostrooawalna, ok. 40 x 28 mm; 1324), <u>Konrada II</u> (ostrooawalna, 55 x 34 mm; 1390), <u>większa (?) Mikołaja Grota</u> (ostrooawalna, ok. 66 x 41 mm; 1444), <u>większa Mikołaja Trebnica</u> (ostrooawalna, 64 x 40 mm; 1468, 1472), <u>kontrasjgillum Mikołaja Trebnica</u> (kształt nieznan, 1474 – znane tylko ze wzmianki) ¹²	13 (15): <u>Piotra z Lubiąża</u> (ostrooawalna, zachowany fragment o wym. 13 x 16 mm; 1228), <u>Engelberta</u> (ostrooawalna, zachowany fragment o wym. 19 x 21 mm; 1283), <u>Mikołaja I</u> (ostrooawalna, 56 x 33 mm; 1375), <u>Piotra Lipki</u> (ostrooawalna, 57 x 32 mm; 1384, 1389?), <u>sekretna (mniejsza) Jana Stechera</u> (ø 40 mm; 1426), <u>większa Pawła Paychbirnera</u> (ostrooawalna, 62 x 36 mm; 1427, 1428?), <u>sekretna (mniejsza) Pawła Paychbirnera</u> (ø 40 mm; 1431), <u>większa Mikołaja Ederera</u> (ostrooawalna, 62 x 36 mm; 1438), <u>sekretna (mniejsza) Tomasza</u> (ø 40 mm; 1456), <u>większa Piotra Hirszberga</u> (ostrooawalna, 60 x 36 mm; 1471), <u>większa Marcina Matyspaska</u> (ostrooawalna, 60 x 36 mm; 1488), <u>większa Jana Taczela z Raciborza</u> (ostrooawalna, ok. 61 x 40 mm; 1495), <u>sekretna (mniejsza) Jana Weinricha</u> (ø 40 mm; 1515) ¹³	3 (4) + 1 znana z opisu: <u>Baldwina</u> (ostrooawalna, 44 x 26 mm; 1285, 1289), <u>Dionizego</u> (ostrooawalna, 53 x 30 mm; 1353), <u>Grzegorza II</u> (ostrooawalna, 1434 – znana tylko z opisu), <u>Mikołaja III</u> (ostrooawalna, 47 x 30 mm; 1441) ¹⁴

¹⁰ AP Wrocław, Rep. 67, dokument pergaminowy [dalej: dok. perg.]; nr 14 (15) (1219 r.); AP Bydgoszcz, Klasztor Cystersów w Koronowie, dok. perg. nr 6 (15 VIII 1285); Archiwum Ojców Cystersów w Mogile [dalej: ACM]; dok. perg. nr 208 (22 XI 1462); AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych [dalej: ZDPerg.] nr 2638 (1480 r.); Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie [dalej: AUJ], ZDPerg. nr 369 (1515 r.). Publikowane były pieczęcie: **Teodoryka** (KDSł., t. 2, wyd. K. Małczyński, A. Skowrońska, Wrocław 1959, nr 221, s. 238; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 151–152, 163–164), **Jana** (DKuj. Maz., zbr. i wyd. B. Ulanowski, Kraków 1887, nr 46, s. 113 (autor uznał błędnie, że pieczęć należała do opata cystersów z Byszewa); M. Hlebionek, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012, nr 85, s. 187 (błędna data odcisku: 1288 r.); F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. (Uzupełnienie)*, Kraków 1936, nr 662, s. 11; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 152), **Mikołaja Odrowąża** (*Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam*, wyd. E. Janota, Cracoviae 1865, nr 140, s. 129; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 157–158 (opis z błędami), 161).

¹¹ AP Bydgoszcz, Klasztor Cystersów w Koronowie, dok. perg. nr 4 (10 III 1285); AGAD, ZDPerg., nr 1989 (1 III 1504). Publikowane były pieczęcie: **Jana** (DKuj. Maz., nr 44, s. 111; KDWłkp., t. 3, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879, nr 2034, s. 755; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, cz. 1: *Doba piastowska*, Kraków 1899, nr 189, s. 128; tenże, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. (Uzupełnienie)*, nr 641, s. 4, fig. 415; M. Hlebionek, *Katalog pieczęci*, nr 94, s. 199; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 152–153, 165), **większa Piotra Borkowskiego** (tamże, s. 159).

¹² AP Bydgoszcz, Klasztor Cystersów w Koronowie, dok. perg. nr 4 (10 III 1285); ACM, dok. perg. nr 55 (1324 r.), 132 (13 XII 1390); BCZart., dok. perg. nr 473 (1444 r.); Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej [dalej: AKKK], sygn. D.perg. 518 (1468 r.); Biblioteka Uniwersytecka KUL, dok. perg. nr 2 (1472 r.); ACM, rkps 25, Liber monasterii Clarae Tumbae, in quo privilegia, donationes et approbationes summorum pontificum, regum, ducum etc. continetur, k. 351v (1474 r.). Publikowane były pieczęcie: **Stefana** (DKuj. Maz., nr 44, s. 111; KDWłkp., t. 3, nr 2034, s. 755; M. Hlebionek, *Katalog pieczęci*, nr 86, s. 188; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 152–153, 165), **Jana** (*Diplomata monasterii*, nr 52, s. 41; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 153; *Poczet sołtysów i wojtów wsi, gmin i gromad przyłączonych do Krakowa po 1915 roku*, oprac. B. Kasprzyk, Kraków 2015, il. na s. 387), **Konrada II** (*Diplomata monasterii*, nr 101, s. 86; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 155; P. Drożdżik, M. Wcześny, *Cystrzy w Polsce*, Nowy Sącz 2009, s. 82), **większa (?) Mikołaja Grota** (ZDMłp., cz. 3, wyd. S. Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, nr 702, s. 146; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 157), **większa Mikołaja Trebnica** (*Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*, t. 5: 1451–1506, oprac. W. Bukowski, F. Sikora, J. Wroniszewski, red. W. Bukowski, Kraków 2014, <www.kodeks.pau.krakow.pl/dokumenty.html> [dostęp: 11.06.2021], nr 809, 1042; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 158, 165).

Tabela 1. cd.

- ¹³ BCzart., dok. perg. nr 8 (1228 r.); ACM, dok. perg. nr 34 (25 IV 1283), 111 (1375 r.); 225 (1495 r.); AP Wrocław, Rep. 125, dok. perg. nr 256 (270) (1384 r.); AP Wrocław, Rep. 55, dok. perg. nr 41 (105 a) (1427 r.); AN, ZDPerg., nr 203 (1438 r.); AN, Zbiór pieczęci luźnych, nr 85 (1428 r.?); 86 (1389 r.?); Archiwum Prowincji Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie [dalej: AKRL], dok. perg. nr 59 (1426 r.); AKKK, sygn. D.perg. 322 (1431 r.); 475 (1456 r.); AUJ, ZDPerg., nr 191 (9 IV 1471), 243 (1488 r.), 344 (11 IX 1515). Publikowane były pieczęcie: **Piotra z Lubiąża** (*Preussisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung*, t. 1: *Die Bildung des Ordensstaats. Erste Hälfte*, wyd. A. Philipp, Königsberg 1882, nr 65, s. 48; *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, t. 1, wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa 1919, nr 255, s. 273; W. Bukowski, *Mogila – opactwo cyst., w: Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 4, z. 4: *Mogilice–Mrzyglód Stary*, oprac. W. Bukowski, J. Laberschełk, K. Nabiałek i in., red. W. Bukowski, Kraków 2014, s. 750), **Engelbertha** (*Diplomata monasterii*, nr 35, s. 29 (opis z błędami); F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, s. 126 (błędna wzmianka); M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów mogińskich*, Kraków 2005, s. 38 (błędna wzmianka o niezachowaniu pieczęci); tenże, *Uwagi w sprawie*, s. 35), **Mikolaja I** (*Diplomata monasterii*, nr 88, s. 72; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, nr 516, s. 266–267, fig. 322; S. Tomkowicz, *Powiat krakowski*, w: *Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej*, t. 2, Kraków 1906, s. 142–143, fig. 93; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 40, il. 29; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 154; *Poczet soltysów i wójtów*, il. na s. 614), **Piotra Lipki** (F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, nr 525, s. 270, fig. 330; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 15 (przyp. 25), 40–41, il. 30; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 155), **sekretna (mniejsza) Jana Stechera** (*Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 4: *Miasto Kraków*, cz. 4: *Kazimierz i Stradom. Kościoły i klasztory*, 1: *Tekst*, red. I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, Warszawa 1987, s. 90, fig. 911; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 43, 90–91, il. 31; P. Stróżyk, *Symbole władzy opata w przestrzeni klasztoru cysterskiego*, w: *Ingenio et humilitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich*, red. A.M. Wyrwa, Poznań–Katowice–Wąchock 2007, s. 48, 50 (przyp. 69), 52 (przyp. 82); M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 155 (opis z błędami), 161, 165; tenże, *Nowe ustalenia*, s. 418–420, 422–423, il. 1, 3), **większa Pawła Pajchbirnera** (M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 41 (opis z błędami), il. 32; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 156 (opis z błędami); *Poczet soltysów i wójtów*, il. na s. 386; M. Szymoniak, *Nowe ustalenia*, s. 419–422, 425, il. 4, 8), **sekretna (mniejsza) Pawła Pajchbirnera** (tenże, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 156, 160 (przyp. 64); tenże, *Nowe ustalenia*, s. 419–422, il. 5), **większa Mikolaja Ederera** (KDm.K, cz. 2, 3 i 4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1882, nr 420, s. 550; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 41, il. 33; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 156 (opis z błędami); tenże, *Nowe ustalenia*, s. 420–421, 425, il. 6, 9), **sekretna (mniejsza) Tomasa** (M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 41–42 (opis z błędami), 90, il. 34; *Materiały do Kodeksu*, nr 235; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 157, 160 (przyp. 64); tenże, *Nowe ustalenia*, s. 420–422), **większa Piotra Hirszberga** (CDUI, cz. 3, Cracoviae 1880, nr 229, s. 2; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 42, il. 35; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 158; tenże, *Nowe ustalenia*, s. 421), **większa Marcina Matyspaska** (CDUI, cz. 3, nr 281, s. 140; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 42, il. 36; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 158–159; tenże, *Nowe ustalenia*, s. 42–43, il. 37; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 159–160 (także przyp. 64); tenże, *Nowe ustalenia*, s. 141; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 42–43, il. 37; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 421–422, il. 7).
- ¹⁴ AP Bydgoszcz, Klasztor Cystersów w Koronowie, dok. perg. nr 4 (10 III 1285); BCzart., dok. perg. nr 62 (1289 r.); AKKK, sygn. D.perg. 131 (1353 r.); Archiwum Ojców Cystersów w Szczyrzycu [dalej: ACS], rkps 3263, Z. Strychowski, *De Origine et Fundatione Monasterii Ciricensis* [...] 1627 (tzw. Kopiarusz „drugi”), k. 88v–91r = BPAU/PAN, rkps 7113, Kopiarz dokumentów z XVII w. klasztoru Cystersów w Szczyrzycu, k. 86r–88v (1434 r.); AA Gniezno, *Dyplomy Gnieźnieńskie*, nr 432 (1441 r.). Opublikowane pieczęcie: **Baldwina** (DKuj. Maz., nr 44, s. 111; KDWilp., t. 1, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877, nr 593, s. 553–554; tamże, t. 3, nr 2034, s. 755; M. Hlebionek, *Katalog pieczęci*, nr 93, s. 198; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 152–153), **Dionizego** (KDKK, cz. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874, nr 196, s. 251; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, nr 432, s. 239–240, fig. 286; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 154), **Mikolaja III** (KDWilkp., t. 5, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1908, nr 679, s. 654).

Tabela 1. cd.

Typ pieczęci	Brzecznicza-Jędrzejów (lata 40. XII w.)	Wąchock (1179)	Koprzywnica (1185)	Kacice-Mogila (1218–1225)	Ludźmierz-Szczyrzyc (1231–1243)
Pieczęcie konwentualne	–	1 (2) : ø 43 mm; 1504, 1678 ¹⁵	1 (7) : ø 40 mm; 1390, 1391, 1420, 1444, 1468, 1552, 1563 ¹⁶	2 (5) : I (ø 38 mm; 1375, 1391, 1389 ⁷), II (ø 40 mm; 1428?, 1454?) ¹⁷	2 (2) : I (ø 39 mm; 1353), II (ø 44 mm; 1560) ¹⁸
Inne pieczęcie	–	–	1 (1) : <u>Krzysztofa, skarbnika klasztoru</u> (ø 20 mm; 1466) ¹⁹	1 (1) : <u>kontrasigillum klasztorne</u> (ostroowalne, ok. 40 x 28 mm; 1283) ²⁰	–
Suma	3 (4) + 1 znana ze wzmianki	4 (7)	7 (14) + 1 znana ze wzmianki	16 (21)	5 (6) + 1 znana z opisu

Razem: 35 (52) + 3 znane tylko z opisu lub wzmianki

¹⁵ AGAD, ZDPerg., nr 1989 (I III 1504); AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, nr 4434 (1678 r.). Publikacja pieczęci: M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 168–169 (opis z błędami).

¹⁶ ACM, dok. perg. nr 132 (13 XII 1390), 133 (20 I 1391); Archiwum Kapituły Katedralnej w Sandomierzu, dok. perg. nr 60 (26 XI 1420); BCzart., dok. perg. nr 473 (1444 r.), 893 (1552 r.), 926 (1563 r.); AKKK, sygn. D.perg. 518 (1468 r.). Publikacje pieczęci: *Diplomata monasterii*, nr 101–102, s. 86–87; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, nr 482, s. 254–255, fig. 304; ZDMłp., cz. 5, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, nr 1325, s. 244; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 168.

¹⁷ ACM, dok. perg. nr 111 (1375 r.), 134 (4 II 1391); AN, Zbiór pieczęci luźnych, nr 80 (1428 r.?), 81 (1389 r.?): AKKK, Zbiór pieczęci luźnych, Sig. 109 (1454 r.?). Publikowane były pieczęcie: **I** (*Diplomata monasterii*, nr 88, 103, s. 72, 88; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, nr 515, s. 266, fig. 321; S. Tomkowicz, *Powiat krakowski*, s. 142, fig. 91; M. Gumowski, *Handbuch der Polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, Taf. 40, nr 405 (także s. 160 i nr 61 na s. 79); M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 38–40, il. 24; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 167, 171–172; *Poczet sołtysów i wójtów*, il. na s. 599, 614), **II** (S. Tomkowicz, *Powiat krakowski*, s. 142–143, fig. 92; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 40, il. 25; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 168, 171–173; *Poczet sołtysów i wójtów*, il. na s. 326).

¹⁸ AKKK, sygn. D.perg. 131 (1353 r.); BCzart., dok. perg. nr 911 (1560 r.). Publikowane były pieczęcie: **I** (KDKK, cz. 1, nr 196, s. 251; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 167), **II** (tamże, s. 169, 171, 173).

¹⁹ AKKK, sygn. D.perg. 507 (30 VI 1466). Publikacja pieczęci: *Materiały do Kodeksu*, nr 722.

²⁰ ACM, dok. perg. nr 34 (25 IV 1283). Publikacje pieczęci: *Diplomata monasterii*, nr 35, s. 29; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, nr 185, s. 126, fig. 142; S. Tomkowicz, *Powiat krakowski*, s. 142, fig. 90; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 38, il. 23; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 167.

Następnie, w odniesieniu do poszczególnych klasztorów, pogrubioną czcionką zaznaczono liczbę wzorów pieczęci opackich (w pierwszym wierszu), konwentalnych (w drugim wierszu) oraz innych (w trzecim wierszu), a zaraz za nią, w nawiasie okrągłym, liczbę odcisków tych pieczęci. Dalej, po dwukropku, wymieniono dysponentów pieczęci (często wraz ze wskazaniem rodzaju pieczęci ze względu na funkcję kancelaryjno-prawną), a po każdym z nich, zazwyczaj w nawiasie, kształt (z wyjątkiem pieczęci okrągłych) i wymiary danej pieczęci oraz lata, z których pochodzą jej odciski. W przypadku pieczęci konwentalnych po dwukropku nie podawano już ich właściciela, czyli określonego konwentu. Ponadto, jeżeli w danym klasztorze powstała więcej niż jedna pieczęć konwentu, ponumerowano je cyframi rzymskimi. Warto dodać, że 6 z 38 wymienionych w tabeli pieczęci nie było dotychczas znanych w literaturze przedmiotu. Przy tym 3 z nich przetrwały w oryginale, choć w większości w niezbyt dobrym stanie. Są to pieczęcie opatów: szczyrzyckiego Mikołaja III z 1441 r., wąchockiego Piotra Borkowskiego z 1504 r. (sygnetowa) oraz pieczęć skarbnika klasztoru koprzywnickiego Krzysztofa z 1466 r.²¹ Pozostałe 3 znane są z: opisu w transumpcie z 1492 r. (pieczęć opata szczyrzyckiego Grzegorza II z 1434 r.), wzmianki w koroboracji kwitu z 1474 r. (kontrasigillum opata koprzywnickiego Mikołaja Trebnica) oraz wzmianki w koroboracji dokumentu z 1515 r. transumowanego w dokumencie z 1519 r. (pieczęć większa opata jędrzejowskiego Stanisława Potockiego)²².

Materiał źródłowy uzupełnia 35 dokumentów, przy których znajduje się 47 egzemplarzy pieczęci (5 pozostałych to odciski luźne oderwane od dokumentów). Poza tym dysponujemy 111 dokumentami (oryginałami i kopiami), które pierwotnie były uwierzytelnione pieczęciami interesujących nas klasztorów (w 5 przypadkach nie jest to pewne) oraz 1 dokumentem, który nie został opatrzony pieczęcią klasztorową²³. Zawarte w nich informacje, zwłaszcza w formułach koroboracyjnych, odgrywają istotną rolę w odtwarzaniu systemów sfragistycznych. Równie przydatne są regulacje obowiązujące wewnątrz zakonu, czyli zarządzenia corocznej kapituły generalnej w Cîteaux oraz bulla papieska *Fulgens sicut stella matutina* z 1335 r. W opisach pieczęci i dokumentów używano stron heraldycznych²⁴.

Przed powstaniem systemów sfragistycznych

Zanim zaczęły formować się systemy sfragistyczne klasztorów cysterskich z diecezji krakowskiej, co nastąpiło ok. 1335 r. (w opactwie mogińskim zapewne przed 1283 r.), w każdym z nich funkcjonowała jedynie pieczęć opacka²⁵. Zawsze była ona ostroowalna, nieduża (maksymalnie 44 x 27 mm) i bezimienna, wyłącznie z nazwą godności i siedziby klasztornej²⁶. Taką samą pieczęcią, identyczną również pod względem ikonograficznym (przedstawia ona niemal wyłącznie stojącą postać opata z pastorałem w prawej ręce i księgą w lewej, ubranego w kukullę bądź szaty liturgiczne), posługiwano

²¹ Zob. tab. 1, przyp. 11, 14, 19.

²² Zob. tamże, przyp. 10, 12, 14.

²³ Łączna liczba dokumentów wynosi zatem 147. Ich wyliczenie zob. przyp. 25, 31, 80, 83–84, 88, 169–170, 172–174, 176–180, 187–188. Sześć dokumentów z tych, które widnieją w przyp. 187–188, ujęto już we wcześniejszych z wymienionych tutaj przypisów.

²⁴ W zapisach legend oraz innych napisów napieczętnych uwzględniono wymogi zawarte w *Vocabularium internationale sigillographicum*, red. K. Müller, L. Vrtel, M. Hlebionek, V. Keresztes, tłum. na j. pol. B. Jusypenko, oprac. A. Baniecki, D. Bednarek, R. Forysiak-Wójciński i in., Bratislava 2016, s. 79–81. Wprowadzono jednak dwie modyfikacje: całkowicie niezachowane wyrazy zaznaczono wielokropkiem, a inicjalne S za każdym razem rozwiązywano do S(*igillum*).

²⁵ Oto dokumenty z tego okresu wystawione przez dany klasztor z pominięciem dokumentów uwierzytelnionych nie tylko pieczęciami opatów, ale także innych właścicieli, np. biskupów i kanoników (więcej na ten temat w dalszej części artykułu): Jędrzejów – KDKK, cz. 1, nr 77, s. 103–104 (1274 r.); Wąchock – KDMłp., t. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1886, nr 410, s. 55–56 (1234 r.); Koprzywnica – tamże, nr 433, s. 82–83 (1250 r.); BPAU/PAN, rkps 3514, Odpisy dokumentów dotyczących klasztoru Cystersów w Jędrzejowie zebrane przez Edmunda Majkowskiego, k. 3 (1253 r.); *Diplomata monasterii*, nr 52, s. 40–41 (1324 r.); Mogiła – brak; Szczyrzyc – brak.

²⁶ Np. legendy pieczęci opatów: jędrzejowskiego Teodoryka z 1219 r. (kapitała z elementami uncjały: + SIGILLVM ABB[A]TIS · DE ANDREO(v)) i szczyrzyckiego Baldwina z 1285 i 1289 r. (majuskuła gotycka: [SI]GILLV[M] [AB]BAT / I(s) DE [...]); zob. M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 151–153.

Il. 1. Pieczęć opata mogilskiego Piotra z Lubiąża, zachowany fragment odcisku z 1228 r.; BCzart., dok. perg. nr 8 (fot. Archiwum Fotograficzne Muzeum Narodowego w Krakowie)

Il. 2. Pieczęć opata jędrzejowskiego Teodoryka, odcisk z 1219 r.; AP Wrocław, Rep. 67, dok. perg. nr 14 (15) (fot. AP Wrocław)

Il. 3. Pieczęć konwentu I w Szczyrzycu, odcisk z 1353 r.; AKKK, sygn. D.perg. 131 (fot. AKKK)

Il. 4. Pieczęć konwentu w Wąchocku, odcisk z 1504 r.; AGAD, ZDPerg., nr 1989 (fot. AGAD)

Il. 5. Pieczęć większa opata koprzywnickiego Mikołaja Trebnica, odcisk z 1468 r.; AKKK, sygn. D.perg. 518 (fot. AKKK)

Il. 6. Pieczęć większa opata wąchockiego Piotra Borkowskiego, odcisk z 1504 r.; AGAD, ZDPerg., nr 1989 (fot. AGAD)

Il. 7. Pieczęć sygnetowa opata wąchockiego Piotra Borkowskiego, odcisk na odwrociu pieczęci konwentu w Wąchocku z 1504 r.; AGAD, ZDPerg., nr 1989 (fot. M. Szymoniak)

Il. 8. Pieczęć brata Krzysztofa, skarbnika klasztoru w Koprzywnicy, odcisk z 1466 r.; AKKK, sygn. D.perg. 507 (fot. AKKK)

się w tym okresie w innych klasztorach cysterskich z ziem polskich²⁷. Opaci uwierzytelniali nią dokumenty w imieniu wszystkich współbraci, którym przewodzili²⁸. Konwenty z diecezji krakowskiej do ok. 1335 r. nie posiadały osobowości prawnej, a więc nie mogły mieć własnej pieczęci. Bezimienna pieczęć opata nie była zatem indywidualnym *sigillum* przełożonego, lecz pieczęcią jego urzędu (godności) i w zasadzie całej wspólnoty klasztornej²⁹. W związku z tym tej samej pieczęci mogło używać kilku następujących po sobie opatów. Warto odnotować, że zgodnie z zarządzeniem kapituły generalnej z 1238 r. pieczęcie opatów ustępujących ze stanowiska albo umierających miały być pilnie strzeżone³⁰, zapewne w celu stosowania ich przez kolejnych przełożonych. Świadczy o tym pieczęć opata mogilskiego Engelberta, znana z jednego odcisku, a w zasadzie z jego niewielkiego ułamka z 1283 r. Przywieszono ją do dokumentu z 25 kwietnia³¹, a Engelbert został obrany opatem mogilskim po 3 III 1283³². Nie było więc czasu na wykonanie jego własnej pieczęci. Wynika z tego, że wystawiając dokument z 25 kwietnia, posłużono się pieczęcią wcześniejszego opata³³. Tłok poprzedniego opata przejmował następcę, także w czasach, kiedy na pieczęciach przełożonych umieszczano już ich imiona (po 1335 r.). Okres między wyborem opata a przejęciem przez niego pieczęci był bowiem zbyt krótki na wykonanie typariusza z imieniem elekta. Dziedziczenie pieczęci przez opatów potwierdzają również przypadki z klasztorów w Sulejowie (z drugiej połowy XIII w.)³⁴, Lubiązu i Krzeszowie (z drugiej połowy XIII, pierwszej połowy XIV i XV w.)³⁵, Kamińcu (z końca XIII, pierwszej połowy XIV i XV w.)³⁶, Pelplinie (z przełomu XIII i XIV w. oraz pierwszej połowy XV w.)³⁷, Rudach (z pierwszej połowy XIV w.), Łeknie-Wągrowcu (z końca XIV w.)³⁸, Henrykowie (z XV w.)³⁹ oraz Koprzywnicy (z połowy XV w.) i Mogile (z XV w.), o których więcej poniżej. Wręczenie nowemu opatowi pieczęci poprzednika podkreślało też ciągłość władzy w klasztorze⁴⁰. Przekazanie tłoka pieczęci opackiej odbywało się podczas instalacji opata elekta dokonywanej przez wizytatora z mocy udzielonej mu przez kapitułę generalną⁴¹. Nadmienimy, że na mocy uchwały kapituły generalnej z 1218 r. opat nie mógł posługiwać się dwiema pieczęciami, najpewniej głównymi, choć takiej informacji już nie zawarto⁴².

²⁷ M.L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów, Poznań–Kraków–Mogila, 5–10 października 1998*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 407; D. Karczewski, *Materiały do sfragistyki opactwa pelplińskiego*, w: *Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, red. D.A. Dekański, Pelplin–Tczew 2002, s. 138–139, ryc. 1 na s. 144; Z. Zyglewski, *Pieczęcie klasztoru Cystersów w Koronowie*, „*Nasza Przeszość*”, 96, 2003, s. 144–146, il. 1 na s. 159; P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, s. 140, 148–152, il. 1 na s. 146; T. Kałuski, *Imago abbatis*, s. 397–402, il. 1–2 na s. 665.

²⁸ Por. P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, s. 148–149; tenże, *Symbole władzy opata*, s. 45.

²⁹ Por. tenże, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, s. 149.

³⁰ *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, t. 2, wyd. J.-M. Canivez, Louvain 1934, s. 185 (pkt 3).

³¹ *Diplomata monasterii*, nr 35, s. 28–29.

³² M. Starzyński, *Katalog opatów mogilskich w średniowieczu*, „*Nasza Przeszość*”, 100, 2003, s. 93.

³³ Por. M.L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, s. 407; P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, s. 148–149.

³⁴ Do dokumentu z 10 III 1285 przywieszono m.in. pieczęć opata sulejowskiego, którego imię w dokumencie zapisano jako „Al.” (KDWilp., t. 3, nr 2034, s. 755; M. Hlebionek, *Katalog pieczęci*, nr 92, s. 197; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, nr 188, s. 127–128). Ta sama pieczęć zachowała się również przy dokumencie z 15 VIII 1285 (DKuj. Maz., nr 46, s. 112–113), ale wówczas na czele klasztoru w Sulejowie stał już Jan, były opat wąchocki; zob. M. Niwiński, *Średniowieczni opaci klasztoru wąchockiego*, Kraków 1931, s. 8–9; M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, Kraków 2008, s. 43–44.

³⁵ T. Kałuski, *Imago abbatis*, s. 401–402, 404, 408–413.

³⁶ Tamże, s. 402, 407–408.

³⁷ D. Karczewski, *Materiały do sfragistyki*, s. 138–140.

³⁸ M.L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, s. 408–409; P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, s. 142–144, 147.

³⁹ T. Kałuski, *Imago abbatis*, s. 409–410, 413–414.

⁴⁰ P. Stróżyk, *Symbole władzy opata*, s. 45–46.

⁴¹ F. Wolnik, *Liturgia śląskich cystersów w średniowieczu*, Opole 2002, s. 469, 472; P. Stróżyk, *Symbole władzy opata*, s. 45.

⁴² *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, t. 1, wyd. J.-M. Canivez, Louvain 1933, s. 487 (pkt 13).

Cystersi bardzo szybko zaczęli używać pieczęci opackiej, co wynikało z równie szybkiej recepcji dokumentu w ich klasztorach. Najstarsze przykłady pochodzą z XII w.⁴³ Każde opactwo zapewne dysponowało pieczęcią od początku swojej działalności. Klasztory z diecezji krakowskiej nie stanowią w tym polu wyjątku, co potwierdza pieczęć pierwszego opata mogińskiego Piotra, znana z odcisku przywieszzonego do dokumentu z 1228 r. (zob. il. 1)⁴⁴. Trzeba tu zaznaczyć, że sprzed tej daty nie jest znany żaden dokument, który zostałby uwierzytelniony pieczęcią opata owego konwentu. Pomimo że legenda wspomnianej pieczęci zachowała się w stanie szcążkowym, można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że wymieniono w niej miejscowość Prandocin⁴⁵, czyli centralny gród klucza (dystryktu), w którym, dokładnie we wsi Kacice, w latach 1222–1225 znajdowała się pierwsza siedziba konwentu⁴⁶. W dokumencie z 1222 r., a także pośrednio z 1223 r., mowa jest właśnie o „conventu de Prudochin”⁴⁷, choć nie ulega wątpliwości, że fundacja od samego początku zlokalizowana była w Kacicach⁴⁸. Zwrot o „conventu de Prudochin” oraz nazwę Prandocin na pieczęci opata Piotra należy traktować w ogólnym znaczeniu. Jak słusznie zauważył Maciej Zdanek, „Prandocin jako centrum włości nadawał jej całą swoją nazwę i był używany w znaczeniu *districtus Prandochiensis*”⁴⁹. Wobec powyższego pieczęć opata Piotra musiała powstać przed translokacją konwentu z Kacic do Mogiły, najpewniej zaraz po fundacji w 1222 r., choć niewykluczone, że jeszcze wcześniej, w 1221 r. Wtedy to w macierzystym opactwie w Lubiążu doszło do ukonstytuowania się konwentu i wyboru jego pierwszego opata⁵⁰.

W przypadku pozostałych klasztorów najwcześniejsze przykłady użycia pieczęci pochodzą z 1217 r. i odnoszą się do opactw z Jędrzejowa i Koprzywnicy. Pieczęcie tamtejszych opatów przywieszono wówczas do tego samego dokumentu, o czym świadczy zawarta w nim formuła koroboracyjna (same odciski pieczęci nie przetrwały próby czasu)⁵¹. Dodajmy, że nie są znane starsze dokumenty, które mogłyby być uwierzytelnione pieczęciami przełożonych z Jędrzejowa i Koprzywnicy. Z kolei pierwszy zachowany odcisk pieczęci opata jędrzejowskiego znajduje się przy dokumencie z 1219 r. (zob. il. 2)⁵², a opata koprzywnickiego – przy dokumencie z 1285 r., do którego przywieszono również najstarsze znane pieczęcie opatów z Wąchocka i Szczyrzyca⁵³. Dokument ten jest zarazem najwcześniejszym, w którym pojawia się wzmianka o pieczęciach przełożonych tych dwóch opactw.

W odniesieniu do klasztoru w Szczyrzycu nie dysponujemy ani jednym dokumentem sprzed 1285 r., który mógłby zostać poświadczony pieczęcią opacką. Inaczej rzecz przedstawia się z klasztorem w Wąchocku. Z 1234 r. pochodzi dokument wystawiony w Krakowie, na mocy którego opat wąchocki Valo i prepozyt bożogrobców miechowskich Henryk dokonali zamiany dziesięcin z kilku miejscowości⁵⁴. Według koroboracji uwierzytelniono go pieczęciami biskupa krakowskiego Wisława i kapituły krakowskiej,

⁴³ Zob. G. Müller, *Von den Siegeln im Orden*, „Cistercienser Chronik”, 31, 1919, s. 1–11; U. Berlière, *Le sceau conventuel*, „Revue Bénédictine”, 38, 1926, s. 304–305; Th.A. Heslop, *Cistercian Seals in England and Wales*, w: *Cistercian Art and Architecture in the British Isles*, red. Ch. Norton, D. Park, Cambridge 1986, s. 266–283, il. 135–177; D.H. Williams, *The Cistercians in the Early Middle Ages*, Leominster 1998, s. 108–111.

⁴⁴ *Zbiór ogólny*, nr 255, s. 273; zob. też tab. 1, przyp. 13.

⁴⁵ Zachowały się tylko dwie ostatnie litery siedziby konwentu („in”), ale sugerują one, że jej nazwa nie mogła brzmieć „Mogila” lub „Clara Tumba”. Zapewne więc legenda, wykonana kapitałą, brzmiała następująco: + SI[GILLVM ABBATIS DE PRUDOCH]IN * (ostatni wyraz mógł mieć również formę „Pradochin”, „Prandochin” lub „Prandocin”). Rekonstrukcji napisu dokonano m.in. na podstawie opisu pieczęci w dokumencie wystawionym 16 V 1453 w Riesenburgu (dzisiaj: Prabuty) przez biskupa pomezańskiego Kacpra (*Zbiór ogólny*, nr 255, s. 273–274), w którym transumowano dokument wystawiony 3 V 1228 w Mogile przez biskupa pruskiego Chrystiana w obecności opata mogińskiego Piotra (przywieszono do niego omawianą pieczęć).

⁴⁶ M. Zdanek, *W sprawie procesu*, s. 95–105.

⁴⁷ *Diplomata monasterii*, nr 2–3, s. 2–4.

⁴⁸ M. Zdanek, *W sprawie procesu*, s. 95–96; M. Starzyński, *Katalog opatów*, s. 87.

⁴⁹ M. Zdanek, *W sprawie procesu*, s. 96.

⁵⁰ Tamże, s. 95; M. Starzyński, *Katalog opatów*, s. 87–88.

⁵¹ BPAU/PAN, rkps 3514, k. 50.

⁵² KDŚl., t. 2, nr 221, s. 235–238.

⁵³ KDWlkp., t. 3, nr 2034, s. 755; DKuj. Maz., nr 44, s. 110–111.

⁵⁴ KDMłp., t. 2, nr 410, s. 55–56.

w obecności których był wystawiany⁵⁵. Czy oznacza to, że opat wąchocki i prepozyt miechowski nie posiadali wówczas pieczęci? W przypadku prepozyta Henryka sprawa nie jest do końca jasna. Wiadomo, że pieczęć przełożonego funkcjonowała w klasztorze miechowskim przynajmniej od początku lat 80. XIII w.⁵⁶ Z uwagi na brak źródeł trudno jednak stwierdzić, jak sytuacja wyglądała wcześniej (klasztor założono w 1163 r.). Warto zaznaczyć, że sprzed połowy XIII w. nie są znane żadne pieczęcie zakonów krzyżowych z ziem polskich, a do takich przecież zaliczali się bożogrobcy⁵⁷. Z kolei opat wąchocki Valo niemal na pewno używał pieczęci. Jak już wspomniano, klasztory cysterskie przypuszczalnie posługiwały się pieczęcią od początku swego istnienia, co potwierdza przykład wspomnianej już pieczęci pierwszego opata mogińskiego Piotra. Ponadto w pierwszej połowie XIII w. dowodnie dysponowali pieczęcią opaci innych polskich klasztorów cysterskich: z Jędrzejowa, Koprzywnicy⁵⁸, Mogiły⁵⁹ i Lubięża (najstarsze zachowane odciski pieczęci opata lubiąskiego pochodzą z 1220 i 1226 r.)⁶⁰. Dlatego więc dokumentu z 1234 r. nie opatrzone pieczęcią przynajmniej jednego z wystawców, opata Valona (co do drugiego, prepozyta miechowskiego, nie wiemy, czy posiadał on pieczęć), tylko sigillami biskupa Wisława i kapituły krakowskiej? Przypomnijmy, że dokument dotyczy zamiany dziesięcin między klasztorami, a wszelkie decyzje w sprawie dziesięcin należały do urzędu ordynariusza. Podobnie kwestie sporne między klasztorami różnych zakonów przeważnie były rozstrzygane przez biskupa⁶¹. Wystawcy dokumentu odwołali się zatem do biskupa krakowskiego i kapituły jego kościoła, tym bardziej że posiadali oni *sigilla autentica*, o czym zresztą wyraźnie wspomniano w koroboracji dokumentu. Biskupia „pieczęć autentyczna” mogła zatwierdzać cudze czynności prawne. Samo przywieszenie takiej pieczęci do dokumentu innego wystawcy zastępowało w oczach odbiorcy wystawienie właściwego dokumentu biskupa⁶². Z tego też powodu ranga pieczęci biskupiej była wówczas szczególnie wysoka. Trzeba także pamiętać, że w drugiej ćwierci XIII w. stosowanie dokumentu jako środka dowodowego było nadal w początkowej fazie. W Małopolsce i na Mazowszu utrzymywał się jeszcze kompetencyjny zamęt przy wystawianiu dokumentów, czemu sprzyjał trwający w latach 1227–1243 permanentny stan wojny związanej z rywalizacją książąt o tron krakowski. Możemy obserwować w tym okresie wiele zjawisk świadczących o chwiejności prawnego umocowania dokumentu⁶³.

Etapy kształtowania się systemów sfragistycznych

Na podstawie zachowanego materiału źródłowego należy stwierdzić, że do początku czasów nowożytnych systemy sfragistyczne większości klasztorów cysterskich z diecezji krakowskiej kształtowały się podobnie, głównie dwuetapowo. Tak było w przypadku opactw koprzywnickiego, wąchockiego i jędrzejowskiego. W pierwszym etapie, trwającym od ok. 1335 r. do końca XIV w., używano dwóch pieczęci: opata i konwentu. W drugim, przypadającym na XV w., a także pierwszą ćwierć XVI w., rozbudowano dotychczasowe systemy, wprowadzając faktyczne rozróżnienie pieczęci opackich na większe i mniejsze, choć nie zawsze tak je nazywano w przekazach z epoki. W opactwie koprzywnickim

⁵⁵ „Ne ergo alliqua occasione a successoribus utriusque ecclesie talis permutacionis condicio queat uiolari, hanc ego Vislaus Dei gracia Cracouiensis episcopus, cum capitulo eiusdem ecclesie gratam et ratam habentes, perpetuo seruandam confirmamus, eam sigillis autenticis et subscripto testimonio communientes”.

⁵⁶ M. Starnawska, *Pieczęcie zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu jako źródło do ich dziejów. Perspektywy badawcze*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, s. 95; M. Szymoniak, *Pieczęcie klasztoru Bożogrobców*, s. 334–335.

⁵⁷ M. Starnawska, *Pieczęcie zakonów*, s. 90, 96–97; M. Szymoniak, *Pieczęcie klasztoru Bożogrobców*, s. 328, 334–335.

⁵⁸ Zob. przyp. 51–52.

⁵⁹ Zob. przyp. 44.

⁶⁰ A. Schultz, *Die Schlesischen Siegel bis 1250*, Breslau 1871, s. 13 oraz Taf. 8, nr 60–61.

⁶¹ T. Jurek, *Rozwój dokumentu polskiego w XIII wieku*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 131; tenże, *Dokumenty klasztorne*, w: tamże, s. 376.

⁶² Tenże, *Rozwój dokumentu*, s. 94–96, 104–105, przyp. 91.

⁶³ Szeroko na ten temat zob. tamże, s. 92–96; zob. też tenże, *Stanowisko dokumentu w średniowiecznej Polsce*, St. Źródł., 40, 2002, s. 3–4.

pojawiła się wówczas również pieczęć skarbnika, jednego z urzędników klasztornych. Zauważmy jednak, że w klasztorach w Wąchocku i Jędrzejowie drugi etap rozpoczął się z pewnym opóźnieniem, a jego przebieg nie jest do końca jasny. Dla opactwa w Szczyrzycu brak w tym zakresie danych.

Całkowicie odmiennie formował się natomiast system sfragistyczny opactwa mogińskiego. W jego przypadku należy wyodrębnić trzy etapy jego kształtowania. Pierwszy rozpoczął się prawdopodobnie przed 1283 r. (nie wiemy, kiedy dokładnie). Cechował się funkcjonowaniem dwóch pieczęci: opackiej i kontrasigillum klasztorne, które było używane najpewniej do momentu powstania pieczęci konwentu, co przypuszczalnie nastąpiło niedługo po 1335 r. Wtedy zaczął się drugi etap, a w XV w. trzeci. Pokrywają się one zatem z chronologią etapów pierwszego i drugiego dla pozostałych opactw.

Przejdźmy do szczegółowego omówienia etapów formowania się systemów sfragistycznych. Od ok. 1335 r. do końca XIV w. klasztory z diecezji krakowskiej posługiwały się dwiema pieczęciami: opata (imienną, ostroowalną i z wyobrażeniem takim samym jak wcześniej, ale prawie zawsze wzbogaconym gotyckim baldachimem) i konwentu (okrągłą, przedstawiającą Matkę Bożą z Dzieciątkiem). Dla opactw w Jędrzejowie, Wąchocku, Koprzywnicy i Szczyrzycu był to pierwszy etap rozwoju systemu, a dla tego w Mogile – drugi. W odniesieniu do klasztorów w Jędrzejowie, Koprzywnicy i Mogile pojawienie się pieczęci konwentu wynikało, tak jak w zdecydowanej większości domów cysterskich, z bulli papieża Benedykta XII (*Fulgens sicut stella matutina*) i zarządzenia kapituły generalnej zakonu z 1335 r. W bulli nakazano konwentom wykonanie własnej pieczęci i przywieszanie jej razem z pieczęcią opata przy wystawianych dokumentach. Z kolei w uchwale kapituły generalnej powołano się na tę decyzję papieża oraz dodano, że pieczęć konwentu ma być okrągła (zapewne w odróżnieniu od ostroowalnej pieczęci opata) i z wizerunkiem Matki Bożej⁶⁴. Pierwsza wzmianka o użyciu pieczęci konwentu z Jędrzejowa występuje w dokumencie z 1365 r.⁶⁵ W przypadku pieczęci konwentów z Koprzywnicy i Mogiły widnieje ona w dokumentach z 1375 r. Nadmienmy, że przetrwały tylko pieczęcie, którymi poświadczono dokument mogiński, jedyny z tych trzech zachowany w oryginale⁶⁶. Każdy z nich jest jednocześnie najstarszym znanym z dokumentów wystawionych przez dany klasztor po 1335 r.

Postanowienie papieża i kapituły generalnej cystersów z 1335 r. bynajmniej nie oznaczało, że wcześniej konwenty nie mogły posiadać pieczęci, co potwierdzają przykłady z klasztorów czeskich⁶⁷ i z ziem polskich⁶⁸, w tym ze Szczyrzycy i Wąchocka. W 1333 r. opat szczyrzycki Dionizy za zgodą konwentu wystawił dokument, w którym nadał Mikołajowi Kuznichowi prawo wykarczowania lasów dla założenia osady nad rzeczką Lepietnicą. Według koroboracji dokument uwierzytelniono „naszymi” pieczęciami, czyli pieczęciami opata i konwentu, obecnie już nieistniejącymi („ut autem protestacio nostre donationis robur obtineat perpetuum, presentes litteras fieri et nostrorum Sigillorum impressione iussimus roborari”)⁶⁹. Świadczy o tym również zapis w dokumencie wydanym w 1434 r. przez opata szczyrzyckiego Grzegorza II wraz z konwentem, w którym transumowano dokument opata Dionizego. Informuje on o zawieszeniu przy dokumencie z 1333 r. dwóch pieczęci: opackiej i konwentualnej („Abbaciali et Conuentuali Sigillis Monasterii predicti Ciriciensis Subappendentibus”)⁷⁰. Zauważmy, że najstarszy

⁶⁴ *Constitutio Benedicti papae XII pro reformatione Ordinis Cisterciensis*, w: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, t. 3, wyd. J.-M. Canivez, Louvain 1935, s. 411 (pkt 2), 415 (pkt 9); *Statuta Capitulum Generalium*, t. 3, s. 437 (pkt 2); zob. też P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (cz. I)*, s. 187; T. Kałuski, *Obraz w służbie mnichów*, s. 150; tenże, *Średniowieczne pieczęcie konwentu*, s. 28.

⁶⁵ KDMłp., t. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876, nr 271, s. 327–329.

⁶⁶ Tamże, t. 3, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1887, nr 869, s. 283–285 (Koprzywnica); *Diplomata monasterii*, nr 88, s. 72 (Mogiła).

⁶⁷ D. Stehlíková, *Cistercian seals in Bohemia and Moravia from 1220 to 1520*, „Cîteaux. Commentarii Cistercienses”, 47, 1996, s. 330–331, 337, 339.

⁶⁸ W XIII w. własną pieczęcią dysponował konwent cysterek w Trzebnicy; zob. P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII – I. połowa XVI w.)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, s. 21; P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (cz. I)*, s. 188. Przed 1335 r. pieczęć konwentu miał też posiadać klasztor w Kołbaczu na Pomorzu Zachodnim (1299 r.); zob. K. Bobowski, *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989, s. 114–115.

⁶⁹ KDMłp., t. 1, nr 194, s. 229–230.

⁷⁰ ACS, rkps 3263, k. 89r–90v; BPAU/PAN, rkps 7113, k. 86v–88v.

zachowany odcisk pieczęci konwentu w Szczyrzycu widnieje przy dokumencie z 1353 r. (zob. il. 3)⁷¹. Cechy stylistyczne tej pieczęci oraz kształt liter jej legendy, sporządzonej majuskułą gotycką, dowodzą, że powstała ona w pierwszej połowie XIV w., prawdopodobnie jeszcze przed 1335 r. Bardzo możliwe zatem, że to właśnie nią poświadczono powyższy dokument z 1333 r. Natomiast z 27 VIII 1334 znany jest dokument wystawiony przez opata wąchockiego Jana wraz z konwentem, w którym opat oddał wieś Polany kanonikowi krakowskiemu i sandomierskiemu Mikołajowi w zamian za pożyczanie pewnej sumy pieniężnej. Koroboracja dokumentu wskazuje, że opieczętowano go nie tylko pieczęcią opata, ale najpewniej także konwentu wąchockiego („in cuius rei testimonium presentes nostris Sigillis mandauimus communire”)⁷². Odciski te nie dotrwały jednak do naszych czasów.

Pierwszy zachowany odcisk pieczęci konwentu cysterskiego z diecezji krakowskiej znajduje się przy dokumencie z 1353 r. i należał, jak wiadomo, do konwentu ze Szczyrzycza⁷³. Z kolei najstarszy znany egzemplarz pieczęci konwentu mogińskiego pochodzi, jak już wspomniano, z 1375 r.⁷⁴, a konwentu koprzywnickiego – z 1390 r.⁷⁵ W przypadku konwentu wąchockiego zachował się on dopiero przy dokumencie z 1504 r. (zob. il. 4)⁷⁶. Niestety nie jest znany, również z czasów nowożytnych, ani jeden odcisk pieczęci konwentu jędrzejowskiego. Pojawienie się ok. 1335 r. pieczęci konwentów oznaczało zaistnienie w przestrzeni każdego klasztoru drugiego po opacie podmiotu prawnego, od tej pory współpieczętującego wystawiane dokumenty⁷⁷. Pieczęć opacka, która dotychczas była pieczęcią całej wspólnoty klasztornej, mogła zacząć funkcjonować także jako indywidualna, czyli imienna. W legendach wszystkich pieczęci przełożonych z okresu po 1335 r. widnieją imiona ich właścicieli (zob. tab. 1). Ponadto wprowadzono do nich słowo *frater*, które z powrotem ideowo włączyło opata do wspólnoty mnichów⁷⁸. Dodanie go miało na celu neutralizację swoistego prawnego rozdzielenia opata i konwentu⁷⁹.

Od momentu powstania pieczęci konwentualnych dokumenty wystawiane przez opactwa najczęściej uwierzytelniano obydwoma pieczęciami klasztornymi⁸⁰. Regułą było, że po prawej, zwyczajowo

⁷¹ KDKK, cz. 1, nr 196, s. 250–251. Oto treść legendy tej pieczęci: + S(*igillum*) * CONVENTVS * DE CIRICZ *. Od ok. połowy XV w. konwent szczyrzycycki posługiwał się inną, późnośredniowieczną pieczęcią, znaną z odcisku z 1560 r. Jej legenda, sporządzona minuskułą gotycką, brzmi: + S(*igillum*) * CONUENTUS * DE * CIRI[CZ]S [...] * S(an)C(t)E * MARIE; zob. M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 169, 171.

⁷² KDKK, cz. 1, nr 155, s. 199; zob. też przyp. 109.

⁷³ Zob. przyp. 71.

⁷⁴ Zob. przyp. 66.

⁷⁵ *Diplomata monasterii*, nr 101, s. 85–86.

⁷⁶ AGAD, ZDPerg., nr 1989. Zob. legendę tej późnogotyckiej pieczęci, wykonaną minuskułą gotycką: [S(*igillum*)] [CONU]EN[TU]S * MON(*asterii*) * WANHOCZKO ·:.

⁷⁷ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, s. 149.

⁷⁸ Np. legendy pieczęci opatów: mogińskiego Piotra Lipki z 1384 i prawdopodobnie 1389 r. (majuskuła gotycka: + S(*igillum*) · FR(*atr*)IS · PETRI · ABBATIS CLARETVMBE) i koprzywnickiego Konrada II z 1390 r. (majuskuła gotycka: S(*igillum*) · FR(*atr*)IS · CONRADI · ABB(at)IS · DE · COPRIWINCI(a)); zob. M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 155.

⁷⁹ P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, s. 150.

⁸⁰ Dokumenty z okresu do pierwszej ćwierci XVI w. oraz kilka młodszych, które uwierzytelniono także średniowiecznymi pieczęciami klasztornymi (pominięto dokumenty uwierzytelnione nie tylko pieczęciami klasztorów, ale także innych właścicieli, np. biskupów i kanoników, o czym więcej w dalszej części artykułu): **Jędrzejów** – KDMłp., t. 1, nr 271, s. 327–329 (1365 r.), nr 347, s. 410–412 (1379 r.); *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej* [dalej: ZDKiDK], cz. 1, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965, nr 116, s. 204–205 (1394 r.); BPAU/PAN, rkps 926, Kopiarz dyplomatów klasztoru Jędrzejowskiego z lat 1154–1669, k. 72v–78r (1419 r.); KDMłp., t. 4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1905, nr 1348, s. 333–334 (1439 r.); Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, Klasztor OO. Dominikanów w Krakowie 23 (Kr 23), s. 148–150 (1504 r.); *Materiały do Kodeksu*, nr 2266 (1506 r.); AUJ, ZDPerg., nr 369 (1515, 1517 r.); **Wąchock** – KDKK, cz. 1, nr 155, s. 199 (1334 r.); KDMłp., t. 3, nr 672, s. 53–54 (1343 r.), nr 771, s. 175–176 (1364 r.); KDKK, cz. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1883, nr 267, s. 31–32 (1368 r.); ZDKiDK, cz. 1, nr 97, s. 153–154 (1389 r.); ZDMłp., cz. 5, nr 1216, s. 84–85 (1403–1408); tamże, cz. 1, wyd. S. Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, nr 264, s. 331–333 (1405 r.); tamże, cz. 5, nr 1371, s. 306–307 (1428 r.); AGAD, ZDPerg., nr 1983 (1461 r.), 1858 (1462 r.), 1989 (I III 1504); **Koprzywnica** – KDMłp., t. 3, nr 869, s. 283–285 (1375 r.), nr 904, s. 320–321 (1378 r.); *Diplomata monasterii*, nr 100–101, s. 84–86 (1389, 1390 r.); KDMłp., t. 4, nr 1055, s. 71 (1400 r. – w dokumencie tym, znanym z kopii, brakuje koroboracji, ale z uwagi na to, że wystawili go opat i konwent, zapewne był on poświadczony obydwoma pieczęciami klasztornymi); ZDMłp., cz. 5, nr 1325, s. 244–246 (26 XI 1420); KDMłp., t. 4, nr 1194, s. 185–186 (21 XII 1420); ZDMłp., cz. 2, wyd. S. Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, nr 348, s. 7–9

ważniejszej stronie dokumentu, przywieszano pieczęć opata, a po lewej – pieczęć konwentu. W ten sposób przypominano o nadrzędnej pozycji opata w klasztorze. Zasada ta obowiązywała przez cały badany okres. Także w koroboracji dokumentów najpierw wymieniano pieczęć opata (głównie w formie *sigillum nostrum*), a potem konwentu⁸¹. Zazwyczaj jednak nie wskazywano konkretnych dysponentów pieczęci, określając je wspólnym mianem „naszych”, czyli klasztornych⁸².

Do końca XIV w. zdarzało się, że do dokumentów wystawianych przez opata wraz z konwentem przywieszano tylko jedną z dwóch pieczęci klasztornych. Z uwagi na niewielką liczbę zachowanych dokumentów nie można stwierdzić, czy było to częste zjawisko. Znane są cztery takie przypadki, z których trzy poświadczono pieczęcią konwentu⁸³, a jeden pieczęcią opata⁸⁴. Przypomnijmy, że zgodnie z zarządzeniem z 1335 r. dokumenty wystawiane przez klasztory miały być opatrywane zarówno pieczęcią opata, jak i konwentu. Okazuje się więc, że praktyka była różna. Najwyraźniej w pewnych okolicznościach do wystawienia dokumentu wystarczyła jedna z pieczęci klasztornych. Trudno np. orzec w przypadku dokumentu wyłącznie z pieczęcią opata, wystawionego w 1367 r. w Jędrzejowie, dlaczego nie przywieszono do niego także pieczęci konwentu. Pod względem treści na tle innych nie wyróżnia się on bowiem niczym specjalnym. Na jego mocy opat jędrzejowski Gerald i konwent („cum suo conventu”) odebrali plebanowi w Złotnikach dziesięcinę oddaną mu tamże w używanie, ponieważ ten uczynił klasztorowi wiele szkód. To, że w intytulacji nie wymieniono żadnego przedstawiciela konwentu poza opatem nie oznaczało jeszcze, że dokument nie powinien zostać uwierzytelniony pieczęcią konwentu. W starszym zaledwie o dwa lata dokumencie klasztoru z Jędrzejowa (z 1365 r.) oraz późniejszych, z lat 1379 i 1394 (dwóch kolejnych znanych po 1367 r.), również imiennie nie wyliczono członków konwentu, a jednak opatrzone je zarówno pieczęcią opata, jak i konwentu⁸⁵.

(26 III 1421); KDMłp., t. 4, nr 1201, s. 192–193 (14 VII 1421); ZDMłp., cz. 2, nr 351, s. 11–12 (1422 r.), nr 364, s. 27–29 (1 V 1424); tamże, cz. 5, nr 1345, s. 270–273 (8 V 1424); tamże, cz. 2, nr 381, s. 53–56 (1425 r.), nr 412, s. 107–109 (po 1425 r., a przed 4 V 1429); KDMłp., t. 4, nr 1252, s. 242–243 (1427 r.); ZDMłp., cz. 5, nr 1379, s. 316–318 (1429 r.); tamże, cz. 2, nr 533, s. 298–299 (1439 r.); AGAD, ZDPerg., nr 5733 (12 III 1442); ZDMłp., cz. 3, nr 627, s. 51–52 (10 IX 1442), nr 702, s. 146–149 (1444 r.), nr 814, s. 294–296 (1449 r.); BCzart., dok. perg. nr 525, vol. VIII/32 (1457 r.); *Materiały do Kodeksu*, nr 369 (1459 r.), 527 (1462 r.), 809 (1468 r.), 897 (1470 r.), 2040 (1491 r.); BCzart., dok. perg. nr 893 (1552 r.), 926 (1563 r.); *Mogila – Diplomata monasterii*, nr 88, s. 72 (1375 r.); KDMłp., t. 4, nr 1028, s. 46–47 (1394 r.); ZDMłp., cz. 5, nr 1155, s. 7 (1401 r. – w dokumencie tym, znanym z kopii, brakuje koroboracji, ale z uwagi na to, że wystawili go opat i konwent, zapewne był on poświadczony obydwoma pieczęciami klasztornymi); *Diplomata monasterii*, nr 117, s. 98–99 (1414 r.); AKRL, dok. perg. nr 59 (1426 r.); KDM., cz. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1879, nr 126, s. 184–186 (1428 r.); tamże, cz. 2, 3 i 4, nr 420, s. 550 (1438 r.); M. Starzyński, *Confraternitas cum monasterio de Mogila – przyczynek do historii wrocławskiego klasztoru Kanoników Regularnych na Piasku w średniowieczu*, „Rocznik Krakowski”, 72, 2006, s. 66–67 (1454 r.); ACM, dok. perg. nr 202 (1458 r.); *Materiały do Kodeksu*, nr 457 (1460 r. – w dokumencie pominięto koroborację, ale z uwagi na to, że wystawili go opat i kapituła klasztoru, zapewne był on poświadczony obydwoma pieczęciami klasztornymi); ACM, dok. perg. nr 212 (1467 r.), 216 (ok. 1471 r.); Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Acta Officialia, t. 3, s. 261 (25 VII 1481); *Diplomata monasterii*, nr 148, s. 135–136 (11 XI 1481), nr 160, s. 146–147 (1503 r.); ACM, rkps 25, k. 392r–393r (1515 r.), 436v – nr 1 (1521 r. – dokument znany tylko z rejestru, według którego poświadczono go „pieczęciami”, a więc najpewniej obydwoma klasztornymi); *Szczyrzyc* – KDMłp., t. 1, nr 194, s. 229–230 (1333 r.); KDKK, cz. 1, nr 196, s. 250–251 (1353 r.); KDMłp., t. 1, nr 366, s. 433–435 (1382 r.); BPAU/PAN, rkps 7113, k. 86v–88v (1434 r.); ZDMłp., cz. 5, nr 1449, s. 401–402 (1439 r.); BPAU/PAN, rkps 7113, k. 86r–88v (1492 r.); BCzart., dok. perg. nr 911 (1560 r.).

⁸¹ Np.: „nostrum et conuentus nostri sigilla muniri et roborari” – 1364 r., Wąchock (KDMłp., t. 3, nr 771, s. 175–176); „sigillum nostri abbatius et aliud nostri conventus praesentibus sunt subappensa” – 1421 r., Koprzywnica (ZDMłp., cz. 2, nr 348, s. 7–9); „sigillum nostrum abbatiale et conventuale praesentibus duximus appendenda” – 1439 r., Szczyrzyc (tamże, cz. 5, nr 1449, s. 401–402); „sigillum nostrum nostrique conventus appensa sunt testimonio litterarum” – 1462 r., Koprzywnica (*Materiały do Kodeksu*, nr 527). Dodajmy, że znany jest tylko jeden dokument, w którego koroboracji w pierwszej kolejności wymieniono pieczęć konwentu, a nie opata („in quorum evidenciam pleniorem nostri conventus sigillo simulque nostro iussimus communiri”). Wystawił go w 1389 r. opat wąchocki Adam wraz z konwentem; zob. ZDKiDK, cz. 1, nr 97, s. 153–154.

⁸² Np.: „sigilla nostra presentibus duximus appendenda” – 1379 r., Jędrzejów (KDMłp., t. 1, nr 347, s. 410–412); „sigilla nostra presentibus sunt appensa” – 1405 r., Wąchock (ZDMłp., cz. 1, nr 264, s. 331–333); „sigilla nostri monasterii sunt appensa” – 1454 r., Mogiła (M. Starzyński, *Confraternitas cum monasterio*, s. 66–67 = AKKK, sygn. D.perg. 451).

⁸³ *Diplomata monasterii*, nr 99, s. 83–84 (7 I 1389, Mogiła; oryg. zob. AN, ZDPerg., nr 90), nr 102, s. 86–87 (20 I 1391, Koprzywnica), nr 103, s. 87–88 (4 II 1391, Mogiła).

⁸⁴ BPAU/PAN, rkps 3514, k. 10 (1367 r., Jędrzejów).

⁸⁵ KDMłp., t. 1, nr 271, s. 327–329 (1365 r.), nr 347, s. 410–412 (1379 r.); ZDKiDK, cz. 1, nr 116, s. 204–205 (1394 r.).

W przypadku trzech dokumentów, które poświadczono jedynie pieczęcią konwentu (z 7 I 1389 oraz 20 I i 4 II 1391) dużo łatwiej wyjaśnić brak drugiej z pieczęci klasztornej. Pod względem treści one także nie odznaczają się niczym szczególnym. Każdy dotyczy transakcji, a dokładniej sprawy sprzedaży przez opactwo w Koprzywnicy posiadłości Łęg klasztorowi w Mogile. Tym natomiast, co odróżnia je od innych tego typu dokumentów, jest fakt, że w intytulacji opat nie figuruje – jak to przeważnie bywało – jako pierwszy, lecz na samym końcu, po innych licznie wymienionych z imienia członkach klasztoru, jako działający wraz z nimi. W intytulacji dokumentu mogińskiego z 1389 r., który ma formę instrumentu notarialnego, nie widnieje nawet jego imię (podano je na początku, ale przy okazji wskazywania miejsca wystawienia dokumentu)⁸⁶. Skoro opat wystąpił w tych trzech dokumentach wyłącznie jako jeden z członków konwentu, a nie osobno, to wydaje się jasne, dlaczego jego pieczęć nie była niezbędna do ich potwierdzenia. W takiej sytuacji wystarczyła pieczęć wszystkich mnichów, czyli konwentualna. Zauważmy, że dwa inne dokumenty odnoszące się do kwestii sprzedaży Łęgu, w których intytulacji najpierw figuruje opat koprzywnicki Konrad, a potem kilku ważniejszych urzędników klasztornej „i cały konwent” („totusque conventus”), zostały poświadczane już obydwiema pieczęciami klasztorowymi⁸⁷.

Z okresu do końca XIV w. znanych jest również pięć dokumentów, które opaci cysterscy z diecezji krakowskiej wystawili, pełniąc dodatkowe funkcje (każdy z nich uwierzytelniono ich pieczęciami, choć nie zawsze wyłącznie, o czym jeszcze będzie mowa). Pierwszy dokument, z 1227 r., opat jędrzejowski Teodoryk wraz z prepozytem kościoła św. Michała Andrzejem i archidiaconem sandomierskim Janem wystawili jako sędziowie papiescy. Drugi, z 10 III 1285, opaci: wachocki Jan, koprzywnicki Stefan i szczyrzycki Baldwin wraz z opatem byszewskim Mikołajem wystawili jako wizytatorzy (komisarze) z ramienia kapituły generalnej cystersów i opata Morimonda Hugona. Trzeci dokument, z 1354 r., opat jędrzejowski Franciszek wystawił jako sędzia papieski, czwarty, z 1384 r., opat mogiński Piotr Lipko jako kolektor papieski, a ostatni, z 1392 r., opat koprzywnicki Konrad jako sędzia papieski⁸⁸.

W przypadku klasztoru w Mogile omówiony wyżej etap kształtowania się systemów sfragistycznych był drugim z kolei. Etap pierwszy dla Mogiły rozpoczął się przed 1283 r., a zakończył prawdopodobnie niedługo po 1335 r. Charakteryzował się on występowaniem dwóch pieczęci: opackiej i kontrasigillum, któremu poświęcimy teraz więcej uwagi. Jak dotąd nie została w pełni wyjaśniona funkcja tej drugiej pieczęci. Powoduje to, że w dotychczasowych badaniach stwierdzano, że była to albo pieczęć konwentu (M. Starzyński, M. Szymoniak)⁸⁹, albo kontrasigillum opackie (T. Kałuski), natomiast pozostali badacze nie podejmowali się wskazania jej dysponenta⁹⁰. Wydaje się, że kwestia tej pieczęci wymaga ponownego, kompleksowego rozpatrzenia.

Po pierwsze, należy odpowiedzieć na pytanie, czy w zarządzeniach kapituły generalnej z XIII w. albo wcześniejszych zawarto regulacje dotyczące kontrasigillów. Okazuje się, że istniały takie przepisy, na co zwrócił już uwagę T. Kałuski⁹¹. W jednym z rozdziałów kodyfikacji z 1257 r. podtrzymano

⁸⁶ „[...] in Stuba lignea Domus habitacionis Venerabilis in christo patris Domini Petri, Diuina paciencia Abbatis de Mogila alias de Claratumba, Cysterciensis ordinis, Cracouiensis Diocesis, in Monasterio eodem”. W dokumencie tym klasztor mogiński ustanowił swoimi pełnomocnikami Stanisława przeora, Jana podprzeora, Pawła klucznika i Mikołaja prokuratora w sprawie kupna wsi Moniakowice i Łęg oraz sprzedaży Dąbia miastu Krakowowi, zob. przyp. 83; KDM.K, cz. 1, nr 67, s. 81–83.

⁸⁷ *Diplomata monasterii*, nr 100 (1389 r.), 101 (13 XII 1390), s. 84–86.

⁸⁸ KDMhp., t. 2, nr 391, s. 34–36 (1227 r.); KDWlkp., t. 3, nr 2034, s. 755 = DKuj. Maz., nr 44, s. 110–111 (10 III 1285); *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, cz. 1, wyd. W. Kętrzyński, Lwów 1875, nr 72, s. 116–117 (1354 r.); R. Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław–Racibórz 2014, nr 4300, s. 242 (1384 r.); *Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1: *Katalog dokumentów*, oprac. K. Nabiałek, W. Świeboda, M. Zdanek, współpr. R. Tatarzyński, red. K. Nabiałek, Kraków 2014, nr 59, s. 54 (1392 r.).

⁸⁹ M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 38, il. 23; tenże, *Uwagi w sprawie*, s. 35; M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 149, 167, 169, 171–174, 176.

⁹⁰ F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, nr 185, s. 126; P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (cz. I)*, s. 189–190; tenże, *Klasyfikacja pieczęci benedyktyńskich i cysterskich z ziem polskich*, w: *Dawne pieczęcie*, s. 202–203; T. Kałuski, *Funkcjonowanie kontrasigillów*, s. 313–314.

⁹¹ T. Kałuski, *Funkcjonowanie kontrasigillów*, s. 312.

wcześniejsze uchwały, w których zakazano opatom stosowania dwóch pieczęci głównych. Odtąd jednak mogli oni posługiwać się drugą pieczęcią, określoną terminem *contrasigillum*, ale do spraw codziennych, szczególnie wystawiania listów. Nakazano, aby w jej legendzie widniała nazwa pieczęci i danego opactwa. Z kolei wyobrażenie napieczętno miało ukazywać rękę trzymającą pastorał. Zaznaczmy, że w uchwale pominięto zasadniczy cel tego rodzaju pieczęci, czyli zabezpieczenie pieczęci głównej przed nadużyciem⁹².

Przyjrzyjmy się teraz *contrasigillum* z Mogiły i skonfrontujmy nasze ustalenia z kodyfikacją z 1257 r. Pieczęć ta znana jest tylko z jednego egzemplarza, zachowanego przy dokumencie wystawionym 25 IV 1283 przez opata mogińskiego Engelberta wraz z konwentem, mocą którego regulowano spór między opactwem a mieszczanami krakowskimi. Przywieszono do niego również wspomnianą wyżej pieczęć opata Engelberta⁹³. Każda z pieczęci wisi na oddzielnym wiązadłe. Pierwszą od prawej strony dokumentu jest pieczęć opata. Jak wynika z koroboracji, dokument ten miał zostać uwierzytelniony także pieczęcią miasta Krakowa, ale ostatecznie do tego nie doszło („sigillis nostris et sigillo civitatis cracovie fecimus insigniri”). Zauważmy, że Engelbert wystawił go niespełna półtora miesiąca od rozpoczęcia pontyfikatu (opatem mogińskim obrano go, przypomnijmy, po 3 III 1283)⁹⁴. Był to zatem zbyt krótki czas na wykonanie typariusza omawianego *contrasigillum*. W związku z tym wprowadzono je do użytku za rządów jednego z poprzedników opata Engelberta.

Jest to pieczęć ostroowalna, mocno uszkodzona (pierwotnie o wymiarach ok. 40 x 28 mm) oraz, podobnie jak pieczęć opata Engelberta, wyciśnięta w czerwonym wosku. Jej wyobrażenie podzielono na dwie części. W górnej ukazano Matkę Bożą z Dzieciątkiem na lewej ręce, siedzącą na tronie skrzyniowym, a w dolnej, bardzo zniszczonej, pod ostrołukową arkadą zarys głowy, zapewne opata. Sporządzona majuskułą gotycką legenda pieczęci zachowała się w niecałej połowie, ale pozwala stwierdzić, że mamy do czynienia z *contrasigillum*. Oto jej częściowa rekonstrukcja: [C]ONTRO : SIG[ILLVM] [...]. Przykłady *contrasigillum* z opactw w Byszewie-Koronowie z 1288 r.⁹⁵ oraz z Francji (w Vauluisant, Marienrode, Chambons i Bouras) i Niemiec (w Hardehausen) z okresu do 1335 r.⁹⁶ wskazują, że zaraz po słowie *contrasigillum* w większości podawano nazwę siedziby klasztoru, zgodnie z tym, co nakazano w uchwale kapituły generalnej z 1257 r. Niekiedy, ale w późniejszym okresie, dodawano przed nią także tytułaturę opata⁹⁷. Wolno więc przypuszczać, że podobne było brzmienie legendy *contrasigillum* opactwa w Mogiła. Jej zachowany fragment zajmuje prawie całą lewą stronę otoku pieczęci. Bardzo możliwe, że po drugiej stronie widniała nazwa siedziby klasztoru, ale nie, jak proponował Franciszek Piekosiński, w formie: „monasterii de Mogiła”⁹⁸, lecz raczej w formie: „Clare Tvmbe”. Trzeba zaznaczyć, że nazwa „Mogiła” na określenie siedziby opactwa zaczęła pojawiać się na pieczęciach klasztornych dopiero w końcu XVII w.⁹⁹ Wcześniej zawsze stosowano termin „Clara Tumba”. Poza tym liczba liter w takiej formie nazwy niemal zgadza się z ich liczbą w pierwszej części legendy, wypełniającej, jak wiadomo, prawie całą lewą część otoku pieczęci.

⁹² *Les codifications cisterciennes de 1237 et de 1257*, wyd. B. Lucet, Paris 1977, s. 149, 297–298.

⁹³ Zob. przyp. 31.

⁹⁴ M. Starzyński, *Katalog opatów*, s. 93.

⁹⁵ Z. Zygalski, *Pieczęcie klasztoru Cystersów w Koronowie*, s. 152–153.

⁹⁶ Contre-sceau d'Étienne, abbé de Vauluisant, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta7c54f03dcef51cb1/dao/0/1>> (odcisk z 1259 r.) [dostęp: 2.02.2021]; I. Guerreau, *Die Repräsentation des sächsischen Klerus im Mittelalter anhand seiner Siegel*, t. 3–6, Paris–Göttingen 2006 (praca doktorska napisana na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Georga-Augusta w Getyndze pod kierunkiem prof. M. Pastoureau i prof. W. Petkego), s. 1531 (G-063, Marienrode, odcisk z 1296 r.), 1561 (G-093, Hardehausen, odcisk z 1288 r.); L. Douët d'Arcq, *Collection de sceaux. Inventaires et documents publiés par ordre de l'Empereur*, t. 3, Paris 1868, s. 8, nr 8181 (Chambons, odcisk z 1490 r., ale pochodzi z tłoka z XIII w.); contre-sceau de Joceran, abbé de Bouras, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vtaa4e9402d4986ec2d/dao/0/1>> (odcisk z 1333 r.) [dostęp: 2.02.2021].

⁹⁷ I. Guerreau, *Die Repräsentation*, s. 1579 (G-112, odcisk z 1357 r. z opactwa w Scharnebeck w Niemczech); contre-sceau de Jacques de la Celle-Saint-Cyr, abbé des Escharlis, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta560e8d4f1db9c53b/dao/0/1>> (odcisk z 1513 r. z opactwa w Escharlis) [dostęp: 2.02.2021].

⁹⁸ F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie*, cz. 1, nr 185, s. 126.

⁹⁹ M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, s. 82, il. 28.

Wobec powyższego, w legendzie *kontrasigillum* z Mogiły nie było miejsca na słowo *conventus*. Według brzmienia legendy pieczęć ta nie należała zatem do konwentu. Świadczy o tym również wspomniany już fakt, że do ok. 1335 r. to pieczęć opata pełniła funkcję pieczęci całej wspólnoty klasztornej. *Kontrasigillum* mogiłskie było więc pieczęcią umacniającą wiarygodność pieczęci głównej, czyli opackiej, i zabezpieczającą ją przed możliwością nadużyć¹⁰⁰, ale mogło też odgrywać rolę pieczęci mniejszej, uwierzytelniając listy i pisma mniejszej wagi. Wprawdzie nie stanowiło ono odwrocia pieczęci opata Engelberta, co było typowe dla *kontrasigillów*, ale charakter *kontrasigillacji* wypływa z napisu zamieszczonego w jej legendzie oraz z faktu uwiarygodnienia pieczętowanego aktu¹⁰¹. Z podobną sytuacją spotykamy się w odniesieniu do *kontrasigillów* z opactw w Byszewie-Koronowie z 1288 r.¹⁰² i Pelplinie z 1402 r.¹⁰³, których także nie odciskano na odwrociu pieczęci opackich. W przypadku *kontrasigillum* byszewskiego jego związek z pieczęcią główną, czyli opacką, został jeszcze bardziej podkreślony przez zawieszenie obu pieczęci na wspólnym wiązadle¹⁰⁴.

Poglądu, że *kontrasigillum* klasztoru mogiłskiego było pieczęcią konwentu nie potwierdza również to, że ukazuje ono Matkę Bożą z Dzieciątkiem, czyli wyobrażenie charakterystyczne dla pieczęci konwentualnych i zarazem niezgodne z zapisami uchwały z 1257 r. Otóż znanych jest sporo *kontrasigillów* cysterskich z przedstawieniem Matki Bożej, w tym z Dzieciątkiem na ręce, np. z opactw w Marienrode i Scharnebeck¹⁰⁵. Warto dodać, że *kontrasigilla* były używane także wtedy, gdy istniały już pieczęcie konwentualne, czego dowodzą przykłady z klasztorów w Pelplinie z 1402 r. i spoza ziem polskich¹⁰⁶ oraz wzmianki na ich temat w statutach kapituły generalnej z XIV–XV w.¹⁰⁷ Wprawdzie, jak już wspomniano, prawdopodobnie niedługo po 1335 r. pieczęć konwentu mogiłskiego wyparła omawiane *kontrasigillum*, ale nie w znaczeniu, że nowa pieczęć konwentu zastąpiła starą. Rozważmy jednak pewną hipotezę. Skoro w uchwale kapituły generalnej z 1257 r. nie wymieniono głównego celu *kontrasigillum*, jakim było zabezpieczenie pieczęci głównej przed nadużyciem, oraz zapisano, że ma ono przedstawiać konkretne wyobrażenie, czyli rękę trzymającą pastorał, i zawierać w legendzie nazwę rodzaju pieczęci i danego opactwa (a nie urząd opata), to mimo że w tym okresie tylko opat miał prawo dysponować

¹⁰⁰ Taką właśnie funkcję pełniły *kontrasigilla*; zob. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 95–96, 98.

¹⁰¹ Por. tamże, s. 95; Z. Zyglewski, *Pieczęcie klasztoru Cystersów w Koronowie*, s. 153.

¹⁰² Z. Zyglewski, *Pieczęcie klasztoru Cystersów w Koronowie*, s. 153.

¹⁰³ D. Karczewski, *Materiały do sfragistyki*, s. 140, ryc. 4a–4b na s. 145.

¹⁰⁴ Dlatego też nie ma racji Z. Zyglewski, który uznał jednak *kontrasigillum* byszewskie za pieczęć konwentu (tenże, *Pieczęcie klasztoru Cystersów w Koronowie*, s. 152–153), co kwestionował wcześniej D. Karczewski (tenże, *Materiały do sfragistyki*, s. 140, przyp. 28). Bliższy prawdy wydaje się P. Stróżyk, według którego była to pieczęć mniejsza opata, choć i z tą propozycją można polemizować (tenże, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Leknie-Wągrowcu (część II)*, s. 148, także przyp. 37).

¹⁰⁵ I. Guerreau, *Die Repräsentation*, s. 1531 (G-063, Marienrode, odcisk z 1296 r.), 1579 (G-112, Scharnebeck, odcisk z 1357 r.). Znane są także *kontrasigilla* z innymi wyobrażeniami niż Matka Boża i ręka trzymająca pastorał; zob. tamże, s. 1561 (G-093, Hardehausen, odcisk z 1288 r. z wizerunkiem Baranka Bożego trzymającego duży krzyż); *contre-sceau de X*, abbé de l'ordre de Cîteaux, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta2141c86fb39144af/dao/0/1>> (z opactwa w Cîteaux, odcisk z 1242 r. ze sceną Zwiastowania Najświętszej Marii Panny) [dostęp: 2.02.2021]; *contre-sceau de Martin*, abbé de Mores, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta9fa8b9bb7771a6be/dao/0/1>> (z opactwa w Mores we Francji, odcisk z 1333 r. ze sceną zabicia smoka przez być może św. Michała) [dostęp: 2.02.2021]; *contre-sceau de Jacques de Viry*, abbé de Pontigny, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta04363b50422b0946/dao/0/1>> (z opactwa w Pontigny, odcisk z 1510 r. z wizerunkiem mostu z trzema ptakami i dwiema liliami) [dostęp: 2.02.2021].

¹⁰⁶ I. Guerreau, *Die Repräsentation*, s. 1579 (G-112, Scharnebeck, odcisk z 1357 r.); *contre-sceau d'Etienne II de Foissy*, abbé de Clairvaux, <<http://www.archives-aube.fr/ark:/42751/e0055a663e1c97c5/55a663e1c9df4>> (z opactwa w Clairvaux, odcisk z lat 1380–1402) [dostęp: 2.02.2021]; *contre-sceau de Jacques de Viry*, abbé de Pontigny, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta04363b50422b0946/dao/0/1>> (z opactwa w Pontigny, odcisk z 1510 r.) [dostęp: 2.02.2021]; *contre-sceau de Jacques de la Celle-Saint-Cyr*, abbé des Escharlis, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta560e8d4f1db9c53b/dao/0/1>> (z opactwa w Escharlis, odcisk z 1513 r.) [dostęp: 2.02.2021]; *contre-sceau d'Antoine de Rigny*, abbé de Vauluisant, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta508d0a3218c3b968/dao/0/1>> (z opactwa w Vauluisant, odcisk z 1513 r.) [dostęp: 16.06.2021].

¹⁰⁷ Zob. np. *Statuta Capitulum*, t. 3, s. 518 (1350 r., pkt 5), 573 (1390 r., pkt 2); tamże, t. 4, wyd. J.-M. Canivez, Louvain 1936, s. 494 (1440 r., pkt 13), 635 (1450 r., pkt 50).

jedną lub dwiema pieczęciami klasztorowymi, kontrasigillum mogło być również, przynajmniej to mogilskie, czymś w rodzaju pieczęci poprzedzającej pieczęć konwentu. Zauważmy, że w legendzie niektórych kontrasigillów z drugiej połowy XIV w. odwoływano się jedynie do urzędu opata, a nie, jak dotychczas, całego opactwa¹⁰⁸. Czyniono tak, ponieważ powszechnie funkcjonowały już pieczęcie konwentualne.

W związku z powyższym nie można wykluczyć, że nominalnym dysponentem kontrasigillum z Mogiły był klasztor, a dysponentem realnym opat, przy czym konwent mógł niekiedy partycypować w jego użyciu. Zaznaczmy, że zapis w koroboracji dokumentu uwierzytelnionego tym kontrasigillum informuje o przywieszeniu „sigillorum nostrorum”¹⁰⁹. Należałoby więc odnieść go do pieczęci całej wspólnoty klasztornej, a nie wyłącznie opata (nie można bowiem zapominać, że konwent także wystawił ten dokument)¹¹⁰.

Przejdźmy teraz do omówienia ostatniego etapu kształtowania się systemów sfragistycznych klasztorów cysterskich z diecezji krakowskiej. Obejmuje on XV i pierwszą ćwierć XVI w., a odnosi się do opactw w Koprzywnicy (drugi etap), Mogile (trzeci etap) oraz Wąchocku i Jędrzejowie (w ich przypadku był to drugi etap, przy czym jesteśmy go pewni dopiero od pierwszych lat XVI w.). Brak wystarczających danych co do tej fazy w wypadku klasztoru w Szczyrzcycu. W tym okresie doszło do rozbudowy dotychczasowych systemów, co wynikało ze wzrostu liczby wystawianych dokumentów oraz ich różnicowania. W zbiorze pieczęci opackich (dalej ukazywano na nich postać opata, głównie stojącego, ale z okazalszymi baldachimami, dodatkowymi elementami i czasami herbami) wprowadzono podział na pieczęcie większe i mniejsze, choć w legendach napieczętych ani razu ich tak nie nazwano. Zjawisko to najlepiej daje się zaobserwować w odniesieniu do klasztoru w Mogile.

Według najnowszych ustaleń¹¹¹ od ok. lat 20. XV w. (pontyfikat opata Jana Stechera¹¹²) do 1522 r. (koniec rządów opata Jana Weinricha i początek renesansowego przełomu w klasztorze¹¹³) opaci mogilscy używali dwóch pieczęci: większej, imiennej, o kształcie ostroowalnym, przynajmniej od pontyfikatu Pawła Psychbirnera, czyli od 1426 r.¹¹⁴, do końca rządów Marcina Matyspaska w 1488 r.¹¹⁵ odciskanej przy pomocy tego samego tłoka (przerabiano w nim tylko imię opata), później wymienionego na inny (posługiwał się nim Jan Taczel z Raciborza, opat w latach 1493–1503¹¹⁶), oraz pieczęci sekretnej, poza jednym wyjątkiem¹¹⁷ bezimiennej (urzędowej)¹¹⁸, okrągłej, najpewniej traktowanej jako pieczęć mniejsza, odciskanej tym samym, ale przeważnie nieznacznie przerytowanym tłokiem. Zauważmy, że w koroboracji dokumentów wystawionych przez klasztor mogilski nie określano, którą z tych dwóch rodzajów pieczęci opackiej poświadczono dany dokument. Jedynie w dokumencie z 1495 r. wydanym przez opata Jana Taczela wraz z konwentem zawarto informację o przywieszeniu pieczęci większej opackiej („nostro sub sigillo maiori abbatiali presentibus sub appenso in vigore et testimonium premissorum”)¹¹⁹. Ponadto nie wiadomo, do uwierzytelniania jakich rodzajów dokumentów pieczęcie te były zarezerwowane.

¹⁰⁸ T. Kałuski, *Funkcjonowanie kontrasigillów*, s. 313; zob. też przyp. 97.

¹⁰⁹ Być może więc omówiony wyżej dokument, wystawiony w 1334 r. przez opata wąchockiego Jana wraz z konwentem, którego koroboracja również informuje o przywieszeniu „naszych”, niezachowanych do dzisiaj pieczęci, uwierzytelniono, poza pieczęcią opata, nie tyle pieczęcią konwentu, co kontrasigillum klasztoru wąchockiego; zob. przyp. 72. Jeśli tak było, to za pierwszą wzmiankę o użyciu pieczęci konwentu z Wąchocka należy uznać tę w dokumencie z 1343 r. wystawionym przez opata wąchockiego Jana wraz z konwentem; zob. KDMłp., t. 3, nr 672, s. 53–54.

¹¹⁰ Na wspólnotowy charakter kontrasigillum z Mogiły wskazał P. Stróżyk; zob. tenże, *Klasyfikacja pieczęci*, s. 202–203.

¹¹¹ M. Szymoniak, *Nowe ustalenia*, s. 418–422, il. 1, 3–9 na s. 668–670.

¹¹² M. Starzyński, *Katalog opatów*, s. 107–109.

¹¹³ M. Starzyński, M. Zdanek, *Mogila w czasach Stanisława Samostrzelnika – szkic do dziejów klasztoru na przełomie XV i XVI wieku*, „Cistercium Mater Nostra”, 1, 2007, s. 36–42; M. Szymoniak, *Nowe ustalenia*, s. 421–422, 426–428.

¹¹⁴ M. Starzyński, *Katalog opatów*, s. 110.

¹¹⁵ Tamże, s. 120, 122.

¹¹⁶ Tamże, s. 123–125.

¹¹⁷ Mowa o imiennej pieczęci Jana Stechera (odcisk z 1426 r.), który jako pierwszy z opatów mogilskich stosował ten rodzaj pieczęci; zob. M. Szymoniak, *Nowe ustalenia*, s. 418–420, 422–426.

¹¹⁸ Np. legenda pieczęci Pawła Psychbirnera z 1431 r., wykonana minuskułą gotycką: * SECR[E]TUM ABBATIS * MON / ASTERY * CLARETUMBE; zob. tamże, s. 420.

¹¹⁹ ACM, dok. perg. nr 225 = *Diplomata monasterii*, nr 154, s. 140–141.

Trzeba jeszcze zwrócić uwagę na znaczną średnicę pieczęci sekretnych, która wynosi 40 mm. Zazwyczaj tego rodzaju pieczęcie były mniejsze i rzadko występowały w polskiej sfragistyce zakonnej¹²⁰. Wiemy jednak, że pieczęci sekretnej o średnicy 40 mm (bezimiennej) i z bardzo podobnym wyobrażeniem (pod rozbudowanym baldachimem postać opata w pozycji siedzącej, w kukulli, trzymającego w lewej ręce pastorał, a w prawej księgę) używali również opaci klasztoru w Lubiążu. Jej odciski pochodzą z lat 1413–1456¹²¹. Poza tym w XV w. pieczęciami sekretnymi, ale mniejszymi od tych z Lubiąża, dysponowali opaci z Henrykowa i Kamieńca¹²². Klasztory te, tak jak Mogiła, były filiami opactwa lubiąskiego¹²³. W dodatku z pieczęci sekretnej korzystali wówczas opaci klasztoru w Krzeszowie, który z kolei był filią opactwa w Henrykowie¹²⁴. Skoro pieczęć sekretna przełożonych z Lubiąża powstała niewiele wcześniej niż w Mogile, to zapewne opat Jan Stecher wprowadził ten rodzaj pieczęci, wzorując się na macierzystym opactwie¹²⁵. Co więcej, przez prawie cały XV w. (od lat 20.) i na początku XVI w. w Lubiążu, Kamieńcu i Krzeszowie, a w Henrykowie przynajmniej w pierwszej połowie XV w., opaci także posługiwali się tym samym tłokiem pieczęci głównej (większej), w którym każdorazowo przerabiano niemal wyłącznie imię opata w legendzie¹²⁶. Wobec powyższego jest wielce prawdopodobne, że w omawianym czasie system sfragistyczny klasztoru lubiąskiego promieniował na wszystkie jego filie i opactwo w Krzeszowie. Mogłoby to wskazywać na żywotność związków filijalnych między tymi klasztorami w XV w.

W przypadku klasztoru w Koprzywnicy o funkcjonowaniu pieczęci większej opata dowiadujemy się z dwóch egzemplarzy tego samego dokumentu z 9 IV 1487, wystawionego przez Jana, opata koprzywnickiego i zarazem komisarza papieskiego do spraw fundacji klasztoru kanoników regularnych w Kraśniku¹²⁷. Według koroboracji opieczętowano go „naszą pieczęcią większą” („in quorum omnium et singulorum fide et testimonium premissorum praesentes nostras [...] nostrique sigilli maioris subappensione iussimus et fecimus communiri”). Wynika z tego, że opat Jan posiadał też pieczęć mniejszą. Być może właśnie nią poświadczono niezachowane w oryginale kwity wystawione przez tegoż opata w 1484 i 1486 r. (w żadnym z nich nie pojawia się informacja o rodzaju pieczęci)¹²⁸. Do uwierzytelniania tego typu dokumentów, doczesnych i niższej rangi, służyły również pieczęcie mniejsze. Można więc przypuszczać, że pieczęci większej i mniejszej opat Jan używał od początku swojego pontyfikatu, czyli od 1481 r.¹²⁹ Status pieczęci większej miała również pieczęć opata Mikołaja Trebnica (ostroowalna), znana z dwóch odcisków z 1468 i 1472 r. (zob. il. 5)¹³⁰. Dysponujemy bowiem kwitem tego opata z 1474 r., zachowanym w kopii, który według koroboracji uwierzytelniono jego kontrasygillum

¹²⁰ Pomijając pieczęcie sekretne opatów mogińskich oraz przełożonych kilku klasztorów cysterskich ze Śląska, o których więcej poniżej, z okresu średniowiecza dysponujemy jedynie pieczęcią sekretną opactwa Benedyktynów w Tyńcu z drugiej połowy XIII w. bądź z ok. 1300 r. (wymiary tłoka: 41 x 28 x 14 mm); zob. Z. Piech, *Pieczęcie*, w: *Tyńiec. Sztuka i kultura benedyktynów od wieku XI do XVIII. Katalog wystawy w Zamku Królewskim na Wawelu, październik–grudzień 1994*, Kraków 1994, s. 21–22; tenże, *Średniowieczne pieczęcie tyńskie*, s. 127–129; A. Włodarek, *Trzynastowieczny tyński tłok pieczętny. Komunikat*, w: *Benedyktyni tyńscy w średniowieczu*, s. 141–145; D. Horzela, *Cud światła. Witraże średniowieczne w Polsce*, Kraków 2020, s. 128–129 (oprac. noty M. Walczak). Ogólne uwagi na temat pieczęci sekretnych zob. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 93–95.

¹²¹ T. Kałuski, *Imago abbatis*, s. 408–409, il. 7 na s. 666; W.P. Könighaus, *Die Zisterzienserabtei Leubus in Schlesien von ihrer Gründung bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*, Wiesbaden 2004, s. 371, 373, Abb. 9; P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć*, s. 18, 22, fot. 9.

¹²² T. Kałuski, *Imago abbatis*, s. 408–410, il. 6, 8 na s. 666.

¹²³ M. Daniluk, Z. Leszczyński, *Cystersi. W Polsce*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszuk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 727–728.

¹²⁴ Tamże; T. Kałuski, *Imago abbatis*, s. 411, il. 9 na s. 667.

¹²⁵ M. Szymoniak, *Nowe ustalenia*, s. 423.

¹²⁶ T. Kałuski, *Imago abbatis*, s. 407–410, 412–413, il. 4–5, 11 na s. 665–667.

¹²⁷ AN, ZDPerg., nr 898 = *Materiały do Kodeksu*, nr 1767.

¹²⁸ ACM, rkps 25, k. 347r (1484 r.), 351r–351v (1486 r.).

¹²⁹ S. Puławski, *Katalog czyli kronika Opatów XX. Cystersów w Koprzywnicy*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 4, 1911, nr 5, s. 137.

¹³⁰ *Materiały do Kodeksu*, nr 809 (1468 r.), 1042 (1472 r.).

(„sub contra Sigillo nostro subimpresso”)¹³¹. W tym konkretnym przypadku zdaje się, że pełniło ono funkcję pieczęci sekretnej. Zapewne pieczętowano nim także inne dokumenty dotyczące spraw codziennych, w tym listy. Niestety dostępny materiał dyplomatyczno-sfragistyczny nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, czy wcześniej opaci koprzywnicy posiadali pieczęć większą i mniejszą. Możliwe jednak, że jako pieczęć większa funkcjonowała już najstarsza z dwóch zachowanych pieczęci opackich z XV w., należąca do Mikołaja Grota i znana z odcisku z 1444 r.¹³² Tak jak pieczęcie prawie wszystkich opatów mogińskich z XV w., pochodzi ona z tego samego tłoka, co późniejsza pieczęć większa opata Mikołaja Trebnica. Różni się od niej jedynie tym, że w dolnej części wyobrażenia widnieje tarcza z herbem Odrowąż, a nie motywy roślinne. Nadmienmy, że pontyfikat Mikołaja Trebnica rozpoczął się w 1452 r., dwa lata po zakończeniu rządów przez Mikołaja Grota¹³³. Wobec tego Piotr Kulka, opat koprzywnicki w latach 1450–1452¹³⁴, prawdopodobnie posługiwał się tym samym tłokiem pieczętnym, co jego poprzednik i następca. O dziedziczeniu pieczęci przez opatów z Koprzywnicy, i to nie tylko w połowie XV w., mogą też świadczyć koroboracje trzech dokumentów klasztornych: z 21 XII 1420, 26 III 1421 i 1449 r.¹³⁵ W każdej z nich pieczęć przełożonego nazwano urzędową („abbatiatus”), a nie po prostu „opata” („abbatis”), czyli w domyśle w pełni indywidualną.

W odniesieniu do opactwa w Wąchocku w omawianym okresie również odnotowano występowanie więcej niż jednej pieczęci opackiej. Piotr Borkowski, opat wąchocki w latach 1504–1512¹³⁶, używał dwóch rodzajów pieczęci: głównej, ostroowalnej, zapewne o statusie pieczęci większej (zob. il. 6) oraz sygnetowej, o kształcie ośmiobocznym, z wizerunkiem tarczy gotyckiej z herbem rodowym Łabędź (zob. il. 7). Wraz z pieczęcią konwentu wąchockiego poświadczono nimi dokument z 1 III 1504 (nie zawarto w nim jednak danych o rodzajach pieczęci), przy czym dwa z trzech znanych egzemplarzy pieczęci sygnetowej odcisnięto na odwrociu zarówno pieczęci głównej Borkowskiego, jak i pieczęci konwentu¹³⁷. W tym wypadku zatem mamy do czynienia z pieczęcią sygnetową w roli kontrasigillum. Jako samodzielna pieczęć niewątpliwie służyła ona do uwierzytelniania pism niższej rangi, np. kwitów, rekognicji, a także listów. Być może więc niekiedy traktowano ją jako pieczęć sekretną. O tym, że pełniła ona jeszcze jedną funkcję, świadczy jej trzeci egzemplarz, wyciśnięty w dolnej części pieczęci głównej Borkowskiego. Wprawdzie fragment ten jest prawie w całości oderwany, ale na zachowanej części widać zarys górnej części sygnetu Borkowskiego i znajdujących się na nim trzech liter wykonanych kapitalą (· *S(ignetum)* · *P(etri)* · *B(orkowski)* ·). W ten sposób powstała pieczęć „złożona” (termin ten został wprowadzony przez P. Stróżyka¹³⁸), która nie miała osobnego typariusza. Pod stojącą postacią opata na pieczęci głównej Borkowskiego dodatkowo odcisnięto pieczęć sygnetową z jego herbem Łabędź. Na przełomie XVI i XVII w. podobnymi pieczęciami „złożonymi” posługiwali się opaci innych klasztorów cysterskich: w Łądzie (Mateusz Borzewski), Obrze (Jan Strykowski), Paradyżu (Marek Łętowski), a także opatka klasztoru w Owińskach Anna Leśniewska¹³⁹. Pieczęć Piotra Borkowskiego byłaby zatem najstarszą znaną pieczęcią cysterską tego rodzaju z ziem polskich.

Należy zauważyć, że skoro trzeba było „uzupełnić” pieczęć pieszą sygnetem z herbem Łabędź Piotra Borkowskiego, to istnieje duże prawdopodobieństwo, że odziedziczył on tę pieczęć po swoim poprzedniku, Janie Kleciszu¹⁴⁰ (zmieniono w niej tylko imię opata). Gdyby Borkowski wprowadził ją

¹³¹ ACM, rkps 25, k. 351v.

¹³² ZDMłp., cz. 3, nr 702, s. 146–149.

¹³³ S. Puławski, *Katalog czyli kronika*, s. 136–137.

¹³⁴ Tamże.

¹³⁵ KDMłp., t. 4, nr 1194, s. 185–186 (21 XII 1420); ZDMłp., cz. 2, nr 348, s. 7–9 (26 III 1421); tamże, cz. 3, nr 814, s. 294–296 (1449 r.).

¹³⁶ M. Borkowska, *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, Kielce 1998, s. 70–73.

¹³⁷ AGAD, ZDPerg., nr 1989.

¹³⁸ P. Stróżyk, *Klasyfikacja pieczęci*, s. 203.

¹³⁹ Tamże, s. 203–204.

¹⁴⁰ Opat ten występuje w źródłach od czerwca 1494 do końca czerwca 1503 r., ale zapewne sprawował rządy do końca 1503, a może nawet początku 1504 r.; zob. M. Borkowska, *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, s. 69–70.

do użytku, to niewątpliwie zawierałaby jego herb. Za hipotezą o dziedziczeniu typariusza przemawia również fakt, że obrano go opatem na początku 1504 r.¹⁴¹, czyli najwyżej dwa miesiące przed wystawieniem dokumentu poświadczonego omawianą pieczęcią (1 marca). Bez wątpienia był to zbyt krótki czas na wykonanie zupełnie nowego typariusza pieczęci opakowej. Dodajmy, że na podstawie dokumentów wystawionych przez klasztor wąchocki bądź samego opata w XV w. (znamy ich zaledwie osiem)¹⁴² nie można stwierdzić, czy przed Borkowskim opaci dysponowali więcej niż jedną pieczęcią.

Z jeszcze niższą liczbą dostępnych dokumentów z XV w. (6) spotykamy się w przypadku opactwa w Jędrzejowie¹⁴³. W żadnym z nich nie pojawia się informacja o pieczęci większej lub mniejszej opata. Jedyna znana pieczęć opacka z tego okresu należała do Mikołaja Odrowąża z Rembieszyc, przełożonego jędrzejowskiego w latach 1448–1496¹⁴⁴. Jest ona bardzo okazała i ma największe ze wszystkich opisanych wyżej pieczęci rozmiary (72 x 40 mm)¹⁴⁵. Nie wiadomo jednak, czy Mikołaj Odrowąż posiadał drugą pieczęć, która zapewne byłaby pieczęcią mniejszą. Niemniej biorąc pod uwagę długi i bardzo aktywny pontyfikat tego opata¹⁴⁶, jest mało prawdopodobne, żeby nie posługiwał się dwiema (przynajmniej) pieczęciami. Wiemy, że pieczęciami większą i mniejszą dysponował opat Stanisław Potocki, drugi w kolejności po Odrowążu, rządzący klasztorem w latach 1506–1530¹⁴⁷. Wynika to z formuły sigillacyjnej dokumentu z 5 X 1515, zachowanego w transumpcie w dokumencie biskupa krakowskiego Jana Konarskiego z 1519 r.¹⁴⁸ Według koroboracji przyłożono do niego „sigilla nostra abbaciae maius et conuentus nostri andrzejouiensis”. Niestety pieczęcie te nie dotrwały do naszych czasów. Pomimo to można przypuszczać, że podział pieczęci opatów jędrzejowskich na większe i mniejsze funkcjonował, a jego geneza sięga prawdopodobnie pontyfikatu Mikołaja Odrowąża.

W tym miejscu wypada zwrócić uwagę na dwie kwestie. Pierwsza dotyczy kilkakrotnie poruszanego już wątku dziedziczenia przez opatów typariuszy, tym razem tych, które wykonano w XV w. Okazuje się bowiem, że w 1350 r. kapituła generalna nakazała niszczenie typariusza poprzedniego opata i sporządzanie nowego, z imieniem aktualnego przełożonego¹⁴⁹. Zaznaczmy, że w drugiej połowie XIV w. w klasztorze mogińskim respektowano tę uchwałę (brak danych co do pozostałych opactw)¹⁵⁰. Dlaczego więc w XV w. tego nie robiono? Oczywiście używanie przez kilku opatów tego samego tłoka ze zmienionym imieniem w legendzie podkreślało, o czym była już mowa, ciągłość władzy w klasztorze i niezmiennosc urzędu opata, a także budowało jego pozycję we wspólnocie¹⁵¹. Mogły też decydować względy praktyczne. Niższy był koszt przerobienia tłoka w kilku miejscach (głównie imienia) niż wykonanie zupełnie nowego. Niewykluczone, że wynikało to z jeszcze innych powodów. W przypadku pieczęci większych i sekretnych opatów mogińskich prawdopodobnie było to związane z ich wyobrażeniami. Wprawdzie przedstawiają one postać przełożonego, ale za każdym razem jest nim wzór idealnego

¹⁴¹ Tamże, s. 70–72.

¹⁴² ZDMłp., cz. 5, nr 1216, s. 84–85 (1403–1408 r.); tamże, cz. 1, nr 264, s. 331–333 (1405 r.); AA Gniezno, Dyplomy Trzemeszeńskie nr 67 (1428 r. – wyd.: ZDMłp., cz. 5, nr 1371, s. 306–307), 73 (1432 r. – wyd.: KDWłkp., t. 9, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa–Poznań 1990, nr 86); AGAD, ZDPerg., nr 1983 (1461 r.), 1858 (1462 r.); *Materiały do Kodeksu*, nr 987 (1471 r.); ACM, rkps 25, k. 363v (1492 r.).

¹⁴³ KDMłp., t. 4, nr 1086, s. 95 (1405 r.), nr 1348, s. 333–334 (1439 r.); BPAU/PAN, rkps 926, k. 72v–78r (1419 r.); *Materiały do Kodeksu*, nr 76 (1453 r.); *Diplomata monasterii*, nr 140, s. 128–129 (22 XI 1462); AGAD, ZDPerg., nr 2638 (1480 r.).

¹⁴⁴ W. Bukowski, *Katalog opatów jędrzejowskich. Próba ustalenia chronologii*, w: *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, red. D. Olszewski, Kielce 1990, s. 194.

¹⁴⁵ M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 157–158, 161–164, 175.

¹⁴⁶ Szeroko na ten temat zob. M. Zdanek, *Klasztor cystersów w Jędrzejowie w drugiej połowie XV wieku. Rządy opackie Mikołaja Odrowąża z Rembieszyc (1448–1496)*, *Rocz. Hist.*, 78, 2012, s. 127–151.

¹⁴⁷ W. Bukowski, *Katalog opatów*, s. 195.

¹⁴⁸ AUJ, ZDPerg., nr 369; K. Kaczmarczyk, *Catalogus diplomatum pergameneorum Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, Cracoviae 1953, nr 369, s. 179–180.

¹⁴⁹ Th.A. Heslop, *Cistercian Seals*, s. 283.

¹⁵⁰ Pieczęcie opatów mogińskich: Mikołaja I z 1375 r. oraz Piotra Lipki z 1384 i zapewne 1389 r. pochodzą z dwóch różnych tłoków; zob. M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 154–155; M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów*, il. 29 (pieczęć Mikołaja I), 30 (pieczęć Piotra Lipki).

¹⁵¹ Por. T. Kałuski, *Imago abbatis*, s. 414.

opata – św. Bernard z Clairvaux¹⁵². Według najnowszych ustaleń oznaczało to, że faktycznym, wieczystym właścicielem tych pieczęci był właśnie św. Bernard, a poszczególni opaci niejako je „dzierżawili”. Stąd też nie wymieniano ich tłoków na nowe. Opaci przerabiali je, ale zawsze nieznacznie, przede wszystkim imię w legendzie. Czyniono tak m.in. dlatego, że zmieniał się ziemski właściciel pieczęci¹⁵³. Bardzo możliwe, że z tego samego powodu, co w Mogile, w XV w. nie niszczone typariusza poprzedniego opata w klasztorze w Lubiążu. Tamtejsze pieczęcie również ukazują bowiem postać św. Bernarda¹⁵⁴.

Rozpatrzmy teraz drugą z powyżej zasygnalizowanych kwestii. W legendach pieczęci opatów z XV i pierwszej ćwierci XVI w. nie pojawia się już wyraz *frater* (wyjątek stanowią pieczęcie większe opatów mogińskich, o czym poniżej)¹⁵⁵. Z podobną sytuacją spotykamy się w odniesieniu do pieczęci przełożonych klasztorów cysterskich z Łekna-Wągrowca, Rud i Jemielnicy¹⁵⁶. Dlaczego zrezygnowano z tego słowa? Najwidoczniej w XV w., w przeciwieństwie do wcześniejszego okresu, opaci nie byli już zainteresowani neutralizacją prawnego oddzielenia opata od konwentu (doszło do tego, przypomnijmy, w 1335 r.), co mogło być konsekwencją istotnych zmian w sposobie funkcjonowania wspólnot i pozycji zajmowanej w nich przez opatów. To właśnie wówczas nasiliło się rozluźnienie dyscypliny w całym zakonie i odchodzenie cystersów od swoich podstawowych ideałów, czyli ubóstwa, surowości i prostoty. Postępowała indywidualizacja. Opatów charakteryzowała coraz bardziej świecka celebrowanie piastowanej godności oraz otaczanie się licznym dworem i służbą (posiadali np. oddzielne rezydencje). Ewidentnie ich urząd stał się wtedy bardziej wyodrębniony ze wspólnoty klasztornej¹⁵⁷. Emilia Jamroziak zauważyła, że wskutek zmiany charakteru urzędu opackiego na poziomie reprezentacji zbliżyli się oni do innych dostojników kościelnych, zwłaszcza biskupów¹⁵⁸. Jak zatem wytłumaczyć fakt, że w legendach pieczęci większych opatów mogińskich z XV w. dalej posługiwano się słowem *frater*? Umieszczenie go na pieczęci Pawła Psychbirnera, opata w latach 1426–1436¹⁵⁹, wydaje się jeszcze zrozumiałe¹⁶⁰. Kolejne pieczęcie (oprócz *sigillum* Jana Taczela) odciskano tym samym tłokiem, co pieczęć Psychbirnera. Każdorazowo przerytowaniu podlegało jedynie imię opata w legendzie¹⁶¹. Prawdopodobnie więc nie zwracano uwagi na słowo *frater*, powtarzając je automatycznie. Żeby pieczęć nie utraciła walorów wiarygodności i mocy prawnej, wystarczyło zmienić tylko imię przełożonego w legendzie, także ze względów praktycznych (niższy koszt przerobienia tłoka). Ponadto wspomniane zmiany w sposobie życia opatów w klasztorze mogińskim nastąpiły właściwie dopiero w XVI w.¹⁶²

¹⁵² Z uwagi na znaczne uszkodzenie pieczęci większej opata Jana Taczela z 1495 r., którą odciskano innym tłokiem niż pozostałe pieczęcie większe z XV w., nie wiadomo, czy ukazano na niej postać opata, czy św. Bernarda; zob. M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 159; tenże, *Nowe ustalenia*, s. 421, 424 (przyp. 32).

¹⁵³ Tenże, *Nowe ustalenia*, s. 438–439.

¹⁵⁴ T. Kałuski, *Imago abbatis*, s. 412–413.

¹⁵⁵ Np. legendy pieczęci opatów: jędrzejowskiego Mikołaja Odrowąża z 1462 i 1480 r. (minuskuła gotycka: * *S(igillum)* * NICOLAI * ABBATIS / MONASTERII ANDREOWIENSI(s)), koprzywnickiego Mikołaja Trebnica z 1468 i 1472 r. (minuskuła gotycka: SIGILLUM + ABBATIS NICOLAI [...] COPRIS[...]) i mogińskiego Jana Stechera z 1426 r. (minuskuła gotycka: *S(igillum)* SECRET(um) : IOH(an)IS : ABB(at)IS · / : CLARETUMBE :) ; zob. M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 157–158; tenże, *Nowe ustalenia*, s. 419.

¹⁵⁶ M.L. Wójcik, *Pieczęcie cystersów jemielnickich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, s. 35; P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, s. 144–145, il. 8 na s. 147; T. Kałuski, *Imago abbatis*, il. 10 na s. 667. W przypadku pieczęci opatów rudzkich wyraz *frater* nie pojawia się już na pieczęci Piotra II z 1385 r.; zob. M.L. Wójcik, *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, s. 409–411.

¹⁵⁷ T. Kałuski, *Od przedstawień figuralnych*, s. 160–161; M. Szymoniak, *Nowe ustalenia*, s. 435.

¹⁵⁸ E. Jamroziak, *The Cistercian Order in Medieval Europe 1090–1500*, Abingdon 2013, s. 263–265; też, *Cistercian Abbots in Late Medieval Central Europe. Between the Cloister and the World*, w: *The Prelate in England and Europe 1300–1560*, red. M. Heale, Woodbridge–Rochester 2014, s. 240–257.

¹⁵⁹ M. Starzyński, *Katalog opatów*, s. 110.

¹⁶⁰ Minuskuła gotycka: : *S(igillum)* : FR(atr)IS + PAULI + ABB(a)TIS MO(naster)Y : CLARETUMBE; zob. M. Szymoniak, *Nowe ustalenia*, s. 419.

¹⁶¹ Np. legenda pieczęci opata Piotra Hirszberga z 1471 r.: minuskuła gotycka: : *S(igillum)* : FR(atr)[IS] [P]ETRI ABB(a)TIS MO(naster)Y : CLARETUMBE; zob. M. Szymoniak, *Średniowieczne pieczęcie cysterskie*, s. 158.

¹⁶² Tenże, *Nowe ustalenia*, s. 435–436.

Wróćmy teraz do systemu sfragistycznego opactwa w Koprzywnicy. W omawianym okresie poza opatami i konwentem własną pieczęcią dysponował tam również brat Krzysztof, skarbnik klasztoru (*bursarius*), odnotowany w latach 1466–1470 (zob. il. 8)¹⁶³. Pieczęć ta może budzić zaskoczenie, ponieważ zakonnicy inni niż opaci z reguły nie posiadali własnych pieczęci. W statutach kapituły generalnej jedynie wyjątkowo wspomina się o występowaniu pieczęci innych niż opackie i konwentualne. Na przykład w 1242 r., na wypadek nieobecności opatów klasztorów w Cîteaux i Clairvaux oraz otrzymania od nich należytych uprawnień, dopuszczono tamtejszych przeorów do użycia własnych pieczęci jako „sigillorum authenticorum”¹⁶⁴. Z kolei od 1390 r. osobistymi pieczęciami dysponowały osoby wyznaczone do przyjmowania kontrybucji („receptores contributionum”), ale byli to urzędnicy kapituły generalnej¹⁶⁵. Brak jednoznacznego zakazu posługiwania się własnymi pieczęciami przez urzędników klasztornych powodował, że niektórzy z nich je posiadali. Znane są np. pieczęcie przeorów opactw w: Amelungsborn w Niemczech (z 1232)¹⁶⁶ i Clairlieu we Francji (z 1231 i 1268)¹⁶⁷. W przypadku cystersów z ziem polskich pieczęci innych mnichów niż opatów zachowało się niewiele i pochodzą dopiero z XVIII w.¹⁶⁸ Wobec tego średniowieczna pieczęć brata Krzysztofa, skarbnika klasztoru w Koprzywnicy, ma szczególną wartość.

Jest to pieczęć okrągła, o średnicy 20 mm, znana z jednego egzemplarza z 1466 r.¹⁶⁹, wyciśniętego w brązowym wosku. W jej legendzie, wykonanej minuskułą gotycką, zawarto imię skarbnika i nazwę jego urzędu w formie genetywnej ([S(*igillum*)] CRISTO / FORI * BUR(*sarii*)). Przedstawia ona postać św. Krzysztofa, a więc osobistego patrona dysponenta, wspartego lewą ręką na kiju i trzymającego na prawym ramieniu małego Jezusa z okazałym nimbem krzyżowym wokół głowy i prawą ręką uniesioną w geście błogosławieństwa. W dokumencie wystawionym w Radłowie, do którego przywieszono tę pieczęć, skarbnik Krzysztof wystąpił jako jeden z pięciu sędziów polubownych (wymieniono go na ostatnim miejscu) rozstrzygających spór pomiędzy biskupem krakowskim Janem i kapitułą krakowską a opatem Mikołajem Trebnicem i klasztorem koprzywnickim o dziesięciny snopowe i pieniężne z nowizn we wsiach w ziemi lubelskiej i sądeckiej (właściwie sandomierskiej). Dokument ten zachował się w jeszcze jednym egzemplarzu, nieznacznie różniącym się w detalach stylistycznych, przy którym również wisiała niegdyś pieczęć brata Krzysztofa¹⁷⁰. Każda ze stron sporu uzyskała bowiem od sądu polubownego osobny dokument. Ponadto skarbnik Krzysztof pojawia się w dwóch dokumentach z 1468 i 1470 r., wystawionych przez opata koprzywnickiego Mikołaja Trebnica wraz z konwentem¹⁷¹. W obydwu przypadkach wymieniono go razem z kilkoma innymi członkami konwentu. Mimo że z formalnego punktu widzenia był on współwystawcą tych dokumentów, nie przywiesił do żadnego z nich swojej pieczęci. Oba dyplomy wystawione przez klasztor poświadczono, co oczywiste, pieczęciami opata i całego konwentu, które w zupełności wystarczyły do ich uwierzytelnienia. Innej przyczyny pominięcia przy nich pieczęci skarbnika Krzysztofa należałoby upatrywać w tym, że nie wystąpił on w tych dokumentach samodzielnie (jako np. sędzia polubowny), lecz jako jeden z członków konwentu.

W omawianym okresie, podobnie jak wcześniej, zdarzało się, że dokumenty wystawiane przez opata i konwent uwierzytelniano tylko jedną z dwóch pieczęci klasztornych. Dysponujemy zaledwie dwoma

¹⁶³ BCzart., dok. perg. nr 561, vol. IX/2 (30 VI 1466); AKKK, sygn. D.perg. 507 (30 VI 1466), 518 (1468 r.); *Materiały do Kodeksu*, nr 897 (1470 r.).

¹⁶⁴ *Statuta Capitulorum*, t. 2, s. 245–246 (pkt 3).

¹⁶⁵ Tamże, t. 4, s. 573 (pkt 2); zob. też A. Galar, *W europejskiej wspólnotcie cysterskiej. Udział cystersów z historycznych ziem polskich w Kapitułach Generalnych w Cîteaux*, Kraków 2014, s. 502.

¹⁶⁶ *Codex diplomaticus Quedlinburgensis (922–1517)*, wyd. A.U. Erath, Frankfurt am Main 1764, tab. 22, nr 10; I. Guerreau, *Die Repräsentation*, s. 1528 (G-060).

¹⁶⁷ Sceau de R., prieur de Clairlieu, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta2aea59cec3a8355d/dao/0/1>> (1231 r.) [dostęp: 31.01.2021]; sceau de X, prieur de Clairlieu, <<https://archivesenligne.yonne.fr/ark:/56431/vta534f3790329ff188/dao/0/1>> (1268 r.) [dostęp: 31.01.2021].

¹⁶⁸ P. Stróżyk, *Klasyfikacja pieczęci*, s. 202.

¹⁶⁹ *Materiały do Kodeksu*, nr 722.

¹⁷⁰ BCzart., dok. perg. nr 561, vol. IX/2 = *Materiały do Kodeksu*, nr 721.

¹⁷¹ Zob. przyp. 163.

takimi dokumentami, w obu przypadkach poświadczonymi pieczęciami opatów¹⁷². W pierwszym z nich, z 1427 r., opat mogiński Paweł Paychbirner wraz z konwentem przyjęli do braterstwa w modłach Macieja opata wraz z konwentem kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu¹⁷³. W drugim dokumencie, z 1495 r., opat Jan Taczel i cały klasztor w Mogile założyli bractwo ubogich przy kościele św. Bartłomieja¹⁷⁴. Czyżby zatem dokumenty dotyczące kwestii bractw i konfraterni, zawieranych np. z różnymi zgromadzeniami, uwierzytelniano jedynie pieczęcią opacką, przynajmniej w klasztorze mogińskim? Odpowiedź na to pytanie przynosi dokument z 1454 r., na mocy którego opat mogiński Tomasz wraz z konwentem przyjęli do konfraterni kardynała Zbigniewa Oleśnickiego¹⁷⁵. Według koroboracji przywieszono do niego pieczęcie „naszego klasztoru”, czyli opata i konwentu („Harum quibus sigilla nostri monasterii sunt appensa testimonio literarum”). Nie było zatem regułą, że tego typu dokumenty pieczętowano wyłącznie *sigillum* przełożonego.

Z interesującego nas etapu kształtowania się systemów sfragistycznych znane są także inne dokumenty klasztorne wystawione wyłącznie przez opata i uwierzytelnione tylko jego pieczęcią. Są to dwa dokumenty z 1441 r., które odnoszą się do tej samej sprawy. W nieco wcześniejszym (z 25 kwietnia) opat szczyrzycki Mikołaj, a w późniejszym (z 29 kwietnia) opat mogiński Dominik ustanowili swym pełnomocnikiem na synod w Łęczycy mistrza Jakuba z Paradyża, profesora teologii¹⁷⁶. Niewykluczone, że tego rodzaju dokumenty klasztorne, które bezpośrednio dotyczyły osoby opata, mógł on wystawiać samodzielnie, bez zgody konwentu i jego pieczęci.

W przeciwieństwie do wcześniejszego okresu, z XV i pierwszej ćwierci XVI w. posiadamy całkiem dużo dokumentów (32), których wystawcami byli opaci działający w sprawach osób trzecich, jako komisarze bądź sędziowie – głównie papiescy¹⁷⁷; konserwatorzy praw i przywilejów Uniwersytetu Krakowskiego oraz jednocześnie, choć nie zawsze, sędziowie/delegaci papiescy¹⁷⁸; wizytatorzy i reformatorzy (lub komisarze) klasztorów cysterskich i zarazem kolektorzy kontrybucji z ramienia kapituły generalnej zakonu¹⁷⁹, a także, w jednym przypadku, kolektor świadczenia nałożonego na klasztory w Polsce przez

¹⁷² Warto jeszcze wspomnieć o dokumencie klasztoru wąchockiego z 1678 r., który poświadczono jedną, późnogotycką pieczęcią konwentu; zob. AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, nr 4434.

¹⁷³ M. Starzyński, *Confraternitas cum monasterio*, s. 65–66.

¹⁷⁴ *Diplomata monasterii*, nr 154, s. 140–141.

¹⁷⁵ M. Starzyński, *Confraternitas cum monasterio*, s. 66–67.

¹⁷⁶ KDWLkp., t. 5, nr 4, s. 4 (dokument opata z Mogiły z błędnie podanym bądź błędnie odczytanym przez wydawcę rokiem wystawienia – 1400; pieczęć opata nie zachowała się), nr 679, s. 654 (dokument opata ze Szczyrzyca; w edycji podano, że przywieszona pieczęć jest „podługowata” i prawie zupełnie zniszczona, co nie w pełni odpowiada stanowi faktycznemu – autopsja pieczęci wykazała, że można rozpoznać jej wyobrażenie (jest nim postać opata w kukulli z pastorałem w prawej ręce), co wraz z ostroowalnym kształtem ewidentnie wskazuje, że należała ona do opata).

¹⁷⁷ *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, t. 1 (do 1450 r.), wyd. i oprac. S. Sroka, Kraków 1998, nr 37 (opat mogiński, 1409 r.), 38 (opat mogiński, 1409 r.), s. 50–54; KDMłp., t. 4, nr 1278, s. 262–266 (opat mogiński, 1431 r.); W. Szelińska, J. Tomaszewicz, *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, t. 1, Kraków 1975, nr 458, s. 198–199 (opat mogiński, 1437 r.); *Materiały do Kodeksu*, nr 12 (opat koprzywnicki, 1451 r.), 235 (opat mogiński, 1456 r.); *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, cz. 2, wyd. S. Smolka, Lwów 1875, nr 232, s. 458–462 (opat koprzywnicki, 1461 r.); *Nowy katalog dokumentów i listów Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, oprac. A. Modlińska-Piekarz, Lublin 2012, nr 6, s. 33–34 (opat koprzywnicki, 1472 r.); AGAD, ZDPerg., nr 2638 (opat jędrzejowski, 1480 r.); AN, ZDPerg., nr 332 (opat mogiński, 1482 r.); Archiwum Kościoła Najświętszej Marii Panny w Krakowie, dok. perg. nr 53 (opat mogiński, 1485 r.); *Materiały do Kodeksu*, nr 1767 (opat koprzywnicki, 1487 r.); *Pergaminy Archiwum Kapituły Katedralnej Sandomierskiej*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2002, nr 93, s. 41–42 (opat koprzywnicki, 1487 r.), nr 111, s. 47 (opat mogiński, 1514 r.); K. Kaczmarczyk, *Catalogus diplomatum*, nr 369, s. 179–180 (opat mogiński, 1518 r.).

¹⁷⁸ Każdy z tych dokumentów wystawił opat mogiński: *Katalog zbioru dokumentów*, nr 130, s. 114–115 (1439 r.), nr 135, s. 119–120 (1439–1445 r.); CDUJ, cz. 2, Cracoviae 1873, nr 111, s. 16–17 (1442 r.); AP Wrocław, Dokumenty miasta Wrocławia, dok. perg. nr 2823 (1443 r.); *Katalog zbioru dokumentów*, nr 170, s. 146–147 (1456 r.), nr 210, s. 185–186 (21 II 1471); CDUJ, cz. 3, nr 229, s. 1–2 (9 IV 1471), nr 281, s. 139–140 (1488 r.); *Katalog zbioru dokumentów*, nr 280, s. 244–245 (1504 r.); K. Kaczmarczyk, *Catalogus diplomatum*, nr 344, s. 167 (11 IX 1515).

¹⁷⁹ *Materiały do Kodeksu*, nr 194 (opat koprzywnicki, 1456 r.); ACM, rkps 25, k. 345r (opat koprzywnicki, 1483 r.), 347r (opat koprzywnicki, 1484 r.), 351r–351v (opat koprzywnicki, 1486 r.), 363v–364r (opat koprzywnicki, 1488 r.), 363v (opat wąchocki, 1492 r.).

kapitułę generalną cystersów w zamian za pewną ulgę udzieloną przez zakon¹⁸⁰. W jednym z tych dokumentów (z 1456) opat koprzywnicki wystąpił nie tylko jako wizytator i reformator męskich i żeńskich klasztorów cysterskich w Królestwie Polskim, na Śląsku i Spiszu oraz kolektor rocznej kontrybucji, ale także jako zarządca studentów tego zakonu na Uniwersytecie Krakowskim¹⁸¹. Poza dwoma wyjątkami powyższe dokumenty wystawili opaci z Mogiły i Koprzywnicy, a w odniesieniu do dokumentów konserwatorów praw i przywilejów Uniwersytetu – wyłącznie z Mogiły, którzy tę zaszczytną godność piastowali od 1429 r.¹⁸² Nie dysponowali oni jednak osobną pieczęcią z tytułaturą konserwatora Uniwersytetu w legendzie, co potwierdzają odciski zachowane przy niektórych z tego rodzaju dokumentów. Są to pieczęcie opackie większe (Piotra Hirszberga i Marcina Matyspaska), a w jednym przypadku sekretna (Jana Weinricha)¹⁸³. O wiele większa niż z okresu do końca XIV w. liczba znanych dokumentów, które opaci wystawili, pełniąc dodatkowe funkcje (sprzed XV w. posiadamy, przypomnijmy, zaledwie pięć takich dokumentów¹⁸⁴), wynika z faktu, że w tym czasie znacznie częściej byli oni wyznaczani do ich sprawowania. Warto podkreślić, że w XV w. na czoło polskich opactw cysterskich wysunęły się właśnie Mogiła i Koprzywnica. To głównie ich opaci obejmowali wtedy z ramienia kapituły generalnej zwierzchnictwo nad domami cysterskimi w Polsce, a niekiedy też na Śląsku i w Prusach (opaci mogiłscy w latach 1418–1445, 1464–1486 i 1499¹⁸⁵, a koprzywniccy w latach 1413–1418, 1449–1464 oraz, ale tylko w odniesieniu do opactw małopolskich, 1486–1489¹⁸⁶). Do nich zatem należały sprawy studiów, regularnych wizytacji i reformy klasztorów oraz pobierania rocznej kontrybucji.

Po omówieniu wszystkich etapów kształtowania się systemów sfragistycznych, przejdźmy do przedstawienia wątku charakterystycznego dla każdego z nich oraz kwestii technicznych związanych z pieczęciami (sposób zabezpieczenia, kolor wosku, rodzaj umocowania do dokumentu), które nie były prawnie uregulowane. Niejednokrotnie pieczęcie opatów przywieszano wraz z innymi, np. biskupimi i kanonicznymi, do dokumentów współwystawionych (choć nie zawsze¹⁸⁷) przez opatów/klasztor¹⁸⁸.

¹⁸⁰ ACM, rkps 25, k. 351v (opat koprzywnicki, 1474 r.).

¹⁸¹ *Materiały do Kodeksu*, nr 194.

¹⁸² M. Starzyński, M. Zdanek, *Mogiła w czasach*, s. 50; J. Wiesiołowski, *Urząd konserwatora Uniwersytetu Krakowskiego około 1442 roku*, w: *Munera Poznaniensia. Księga pamiątkowa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu dla uczczenia 600-lecia założenia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. G. Labuda, Poznań 1965, s. 157–159, 171.

¹⁸³ K. Kaczmarczyk, *Catalogus diplomatum*, nr 191, s. 85 (pieczęć Piotra Hirszberga), nr 243, s. 111 (pieczęć Marcina Matyspaska), nr 344, s. 167 (pieczęć Jana Weinricha); zob. też tab. 1, przyp. 13.

¹⁸⁴ Zob. przyp. 88.

¹⁸⁵ J. Kłoczowski, *Prowincja polska cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu z XV w.*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, red. J. Dowiat, Warszawa 1972, s. 189–197.

¹⁸⁶ Tamże, s. 186–187, 193, 196–197.

¹⁸⁷ W tym oraz następnym przypisie właścicieli pieczęci, którymi poświadczono te dokumenty, wymieniono według kolejności wyliczenia ich pieczęci w koroboracji. W wypadku braku takiej informacji zasadniczo kierowano się kolejnością z intytulacji. Ponadto pogrubieniem zaznaczono te pieczęcie, które się zachowały. BPAU/PAN, rkps 3514, k. 50 (1217 r., w tym przypadku nie podano imion wystawcy oraz innych właścicieli pieczęci, których łącznie było 5, wszystkie opatów: morimondzkiego (wystawcy), jędrzejowskiego Teodoryka, koprzywnickiego oraz 2 niewymienionych); KDMłp., t. 2, nr 393, s. 37–38 (6 XII 1227, pieczęć księżnej Grzymisławy oraz 6 pieczęci osób z listy świadków, na której figuruje 14 dostojników; pierwsze 6 osób z listy, których pieczęcie zapewne przywieszono do dokumentu, to: biskup krakowski Iwo Odrowąż, syn księcia Konrada Mazowieckiego Kazimierz, kanclerz książęcy Mikołaj Repczol, dziekan kościoła św. Floriana w Krakowie Grzegorz, opat jędrzejowski Teodoryk i opat witowski Grzegorz); *Zbiór ogólny*, nr 255, s. 273–274 (1228 r., 2 pieczęcie: **biskupa pruskiego Chrystiana i opata mogińskiego Piotra**); ZDKiDK, cz. 1, nr 33, s. 45–47 (1329 r., 3 pieczęcie: kanonika i oficjała krakowskiego Macieja oraz opatów: tynieckiego Michała i mogińskiego Stefana); KDm.K, cz. 1, nr 68, s. 83–87 (27 I 1389, 3 pieczęcie: **archidiacona krakowskiego Szymona** oraz opata mogińskiego Piotra Lipki i konwentu); KDMłp., t. 4, nr 1168, s. 163–164 (1418 r., 2 pieczęcie: **doktora dekretów i kanonika krakowskiego Jana z Falkowa** oraz opata koprzywnickiego Jakuba).

¹⁸⁸ KDŚl., t. 2, nr 221, s. 235–238 (1219 r., 9 pieczęci: kanonika krakowskiego Grzegorza, opata brzeskiego Dionizego, scholastyka wrocławskiego Idziego, **nieznanego prepozyta wiślickiego**, biskupa krakowskiego Iwona, **opata jędrzejowskiego Teodoryka, dziekana krakowskiego Wisława/Piotra, archidiacona krakowskiego Andrzeja, scholastyka krakowskiego Benedykta**); KDMłp., t. 2, nr 391, s. 34–36 (21 X 1227, prawdopodobnie 3 pieczęcie (być może było ich więcej): opata jędrzejowskiego Teodoryka, prepozyta kościoła św. Michała Andrzeja i archidiacona sandomierskiego Jana); KDKK, cz. 1, nr 29, s. 37–38 (1247 r., 3 pieczęcie: biskupa krakowskiego Prandoty, **kapituły krakowskiej** i opata jędrzejowskiego Jana);

Przy dwóch z tych dokumentów zawieszono również pieczęcie konwentów¹⁸⁹. Ponadto są wśród nich niektóre ze wspomnianych już dokumentów, które opaci wystawili, pełniąc dodatkowe funkcje: konserwatora praw i przywilejów Uniwersytetu Krakowskiego¹⁹⁰, sędziego papieskiego¹⁹¹ i wizytatora z polecenia kapituły generalnej¹⁹².

Do końca XIV w. pieczęcie opatów odciskano w zielonym lub naturalnym wosku (z dwoma wyjątkami w czerwonym wosku – opata mogińskiego Engelberta i opata szczyrzyckiego Dionizego)¹⁹³, natomiast w XV i pierwszej ćwierci XVI w. przeważnie w zielonym, ale też czerwonym lub naturalnym wosku (raz skorzystano z naturalnego wosku o ciemnobrązowym odcieniu – pieczęć opata mogińskiego Piotra Hirszberga)¹⁹⁴. Z kolei pieczęcie konwentów wyciskano głównie w zielonym wosku. Poza tym trzykrotnie użyto naturalnego wosku (odcisk z 1375 r. starszej pieczęci konwentu mogińskiego, odcisk luźny, prawdopodobnie z 1454 r. młodszej, późnośredniowiecznej pieczęci konwentu mogińskiego oraz odcisk z 1560 r. młodszej, późnośredniowiecznej pieczęci konwentu szczyrzyckiego)¹⁹⁵, a dwukrotnie czerwonego wosku (odcisk z 1353 r. starszej pieczęci konwentu szczyrzyckiego oraz odcisk z 1678 r. późnogotyckiej pieczęci konwentu wąchockiego)¹⁹⁶. Niemal wszystkie pieczęcie opatów i konwentów znajdują się w miskach z naturalnego wosku. Warto odnotować, że w przypadku dwóch pieczęci opactwa w Mogile z 1283 r. (opata Engelberta i kontrasigillum) użyto misek z ciemnozielonego wosku¹⁹⁷. Co do sposobów mocowania pieczęci do dokumentów, to w odniesieniu do pieczęci opatów na ogół korzystano z pasków pergaminowych, ale także z jedwabnych sznurków o różnej barwie. Z kolei pieczęcie konwentów niemal po równo zawieszono na paskach pergaminowych i różnokolorowych jedwabnych

DKuj. Maz., nr 44, s. 110–111 (10 III 1285, 5 pieczęci opatów: **szczyrzyckiego Baldwina, sulejowskiego Al., wąchockiego Jana, koprzywnickiego Stefana i byszewskiego Mikołaja**); tamże, nr 46, s. 112–113 (15 VIII 1285, 6 pieczęci opatów: **sulejowskiego Jana, koprzywnickiego Stefana, rudzkiego Bartłomieja, szczyrzyckiego Baldwina, byszewskiego Mikołaja i jędrzejowskiego Jana**, który wystąpił jak jeden ze świadków); KDWlkp., t. 1, nr 558 (15 VIII 1285, 3 pieczęcie: arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Świnki oraz opatów: sulejowskiego Jana i jędrzejowskiego Jana); BCzart., dok. perg. nr 62 = W. Szelińska, J. Tomaszewicz, *Katalog dokumentów*, nr 77, s. 33 (1289 r., 8 pieczęci opatów: jędrzejowskiego Drego, **lubińskiego Teodoryka, wąchockiego Idziego, koprzywnickiego Stefana, spiskiego Jana, szczyrzyckiego Baldwina, rudzkiego Bartłomieja i jemielnickiego Mikołaja**); KDMłp., t. 1, nr 175, s. 207–209 (1327 r., 2 pieczęcie: opata szczyrzyckiego Dionizego i wójta bocheńskiego Alberta); tamże, t. 3, nr 891, s. 306–309 (1377 r., w tym wypadku dokument wystawił tylko opat szczyrzycki Henryk wraz z konwentem, ale poświadczono go, poza pieczęciami wystawców, jeszcze 2 pieczęciami: pisarza generalnego ziemi krakowskiej Jakuba i zapewne prokuratora Ottona); CDUJ, cz. 2, nr 111, s. 16–17 (1442 r., 2 pieczęcie: **Uniwersytetu Krakowskiego** i opata mogińskiego Dominika); AP Wrocław, Dokumenty miasta Wrocławia, dok. perg. nr 2823 (1443 r., 3 pieczęcie: doktora dekretów, archidiacona i kanonika krakowskiego Dzierśława z Borzymowa, opata mogińskiego Dominika oraz nieznanego właściciela); *Diplomata monasterii*, nr 140, s. 128–129 (22 XI 1462, 11 pieczęci: **wieksza korona króla Kazimierza Jagiellończyka**, arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana ze Sprowy, **biskupa przemyskiego Mikołaja z Błażejowic, opata jędrzejowskiego Mikołaja Odrowąża, wojewody lwowskiego i starosty ruskiego Andrzeja Odrowąża ze Sprowy, podskarbiego koronnego Jakuba z Dębna, kasztelana radomskiego Eustachego ze Sprowy (2 następne pieczęcie pochodzą z tego samego tłoka, co pieczęć Eustachego, z niezmienną legendą)** oraz 2 pieczęcie innych wystawców); CDUJ, cz. 3, nr 229, s. 1–2 (9 IV 1471, 2 pieczęcie: **Uniwersytetu Krakowskiego, według koroboracji rektoratu, i opata mogińskiego Piotra Hirszberga**), nr 281, s. 139–140 (1488 r., 2 pieczęcie: **Uniwersytetu Krakowskiego, według koroboracji rektoratu, i opata mogińskiego Marcina Matyspaska**). Warto jeszcze odnotować dokumenty współwystawione przez opatów/klasztory, których albo nie opatrzone żadnymi pieczęciami, albo nie wiadomo, czy zostały nimi uwierzytelnione. Brak w nich koroboracji oraz, jeśli się zachowały, śladów sigillacji (w nawiasach podano m.in. nazwę klasztoru, którego dotyczą): KDMłp., t. 4, nr 1086, s. 95 (1405 r., kopia z licznymi ubytkami, Jędrzejów); KDWlkp., t. 9, nr 86 (1432 r., oryginał, Wąchock); ACM, rkps 25, k. 283v (1442 r., kopia, Mogiła); *Materiały do Kodeksu*, nr 76 (1453 r., kopia, Jędrzejów); ACM, rkps 25, k. 335r–336r (1463 r., kopia, Mogiła); *Diplomata monasterii*, nr 146, s. 132–133 (1476 r., kopia, Mogiła).

¹⁸⁹ KDMłp., t. 3, nr 891, s. 306–309 (1377 r.); KDm.K, cz. 1, nr 68, s. 83–87 (27 I 1389).

¹⁹⁰ CDUJ, cz. 2, nr 111, s. 16–17 (1442 r.); tamże, cz. 3, nr 229, s. 1–2 (9 IV 1471), nr 281, s. 139–140 (1488 r.); AP Wrocław, Dokumenty miasta Wrocławia, dok. perg. nr 2823 (1443 r.).

¹⁹¹ KDMłp., t. 2, nr 391, s. 34–36 (21 X 1227).

¹⁹² DKuj. Maz., nr 44, s. 110–111 (10 III 1285).

¹⁹³ Tab. 1, przyp. 13–14.

¹⁹⁴ Tamże, przyp. 13.

¹⁹⁵ Tamże, przyp. 17–18.

¹⁹⁶ Tamże, przyp. 15, 18.

¹⁹⁷ Tamże, przyp. 13, 20.

sznurkach. Dodajmy, że tylko jedną pieczęć, konwentu wąchockiego, wyciśnięto na dokumencie. Jest to odcisk przez papier na podkładzie z czerwonego wosku (z 1678)¹⁹⁸.

Podsumowanie

Pomimo wydzielenia kilku etapów kształtowania się poszczególnych systemów sfragistycznych, ich rekonstrukcja zakończyła się niepełnym sukcesem. O ile bowiem w odniesieniu do opactwa mogińskiego (49 znanych dokumentów uwierzytelnionych pieczęciami klasztorowymi, w tym 3 niepewne, i 16 pieczęci) praktyka kancelaryjna do pierwszej ćwierci XVI w. została w większości rozpoznana, a względem opactwa koprzywnickiego – w dużym stopniu przeanalizowana (52 znane dokumenty poświadczane pieczęciami klasztorowymi i 8 pieczęci), to gorzej rzecz przedstawia się w przypadku pozostałych klasztorów (49 dokumentów, w tym 2 niepewne, i 4 uwierzytelnione także pieczęciami opatów z Koprzywnicy; 1 dokument, którego nie opieczętowano, i 14 pieczęci). Jest to wynik niewielkiej liczby zachowanych źródeł. Można więc jedynie przypuszczać, czy w każdym z klasztorów istniał taki sam system sfragistyczny. To, że zachowane źródła pozwalają stwierdzić, iż kształtowały się one podobnie, nie oznacza jeszcze, że w rzeczywistości obowiązywał jeden system, który ewoluował w ciągu wieków. Bardziej prawdopodobne jest, że jednak było ich kilka. Nie wydaje się, aby np. dużych rozmiarów i okazałe pieczęcie sekretne funkcjonowały nie tylko w Mogile, lecz także w pozostałych opactwach. Wiele bowiem wskazuje na to, że były one charakterystyczne wyłącznie dla klasztorów bezpośrednio lub pośrednio wywodzących się z opactwa w Lubiążu, a takim spośród klasztorów z diecezji krakowskiej był jedynie mogiński.

Z przebadanego materiału sfragistyczno-dyplomatycznego wynika, że w interesujących nas opactwach z reguły przestrzegano zarządzeń kapituły generalnej na temat pieczęci. Występowały odstępstwa, ale nieliczne, np. kontrasigillum mogińskie z 1283 r. przedstawia zupełnie inne wyobrażenie niż to, które dla tego rodzaju pieczęci w 1257 r. nakazała kapituła generalna, a w XV w. opaci często używali typariuszy swoich poprzedników, mimo że na mocy uchwały tejże z 1350 r. miały być one niszczone. Co do wspomnianego kontrasigillum, to nowe badania umożliwiły wyjaśnienie jego roli i zasad stosowania.

Istotną kwestią było ustalenie, że w XV i pierwszej ćwierci XVI w. w większości klasztorów obowiązywał podział pieczęci opackich na większe i mniejsze. Funkcjonowały wówczas pieczęcie sekretne opatów mogińskich, kontrasigillum opata koprzywnickiego Mikołaja Trebnica i pieczęć sygnetowa opata wąchockiego Piotra Borkowskiego. Nie zawsze jednak można było wykazać, do uwierzytelniania jakich rodzajów dokumentów pieczęcie większe i mniejsze były zastrzeżone. Niewątpliwie znaczącym odkryciem okazało się zlokalizowanie pieczęci innego mnicha cysterskiego niż opata, w dodatku najstarszej ze znanych w Polsce. Jest to *sigillum* brata Krzysztofa, skarbnika opactwa koprzywnickiego z drugiej połowy XV w. Podkreślimy, że tego rodzaju pieczęcie stanowiły rzadkość. Ważne było również odnotowanie tzw. pieczęci „złożonej”, którą posługiwał się opat wąchocki Piotr Borkowski. Jest to najstarszy przykład takiej pieczęci cysterskiej z ziem polskich.

Należy stwierdzić, że klasztory cysterskie z diecezji krakowskiej cechowała wysoka kultura sfragistyczna. Świadczą o tym np. uwierzytelnianie dokumentów wystawianych przez opactwa w większości obydwoma pieczęciami klasztorowymi, czyli zgodnie z bullą papieską i postanowieniem kapituły generalnej z 1335 r., oraz – przynajmniej w odniesieniu do klasztoru w Mogile – dbałość o to, by pieczęcie większe przełożonych, które odciskano tym samym tłokiem, każdorazowo zawierały imię aktualnego opata, co w przypadku pieczęci klasztorowych nie zawsze było takie oczywiste. Dowodzą tego choćby odcisk pieczęci opata pelplińskiego Mikołaja z 1413 r., w którym występuje imię Piotr¹⁹⁹, oraz pieczęcie przełożonych innych zakonów, np. prepozytów bożogrobców z Miechowa z XV–XVI w.²⁰⁰

¹⁹⁸ Tamże, przyp. 15.

¹⁹⁹ BCzart., dok. perg. nr 298; W. Szelińska, J. Tomaszewicz, *Katalog dokumentów*, nr 330, s. 142.

²⁰⁰ M. Szymoniak, *Pieczęcie klasztoru Bożogrobców*, s. 359–360, 394–395; tenże, *Jeszcze o występowaniu motywu imitatio episcopi na pieczęciach prepozytów klasztoru bożogrobców w Miechowie z 2. połowy XV wieku*, w: *Działalność fundacyjna biskupów krakowskich*, t. 1, red. M. Walczak, Kraków 2016, s. 309–310, 314, 317; t. 2, il. 2 na s. 129.

Najnowsze badania niewątpliwie znacznie rozszerzają naszą dotychczasową wiedzę na temat praktyki kancelaryjnej i funkcjonowania prawnego pieczęci cysterskich z diecezji krakowskiej do początku czasów nowożytnych. Pokazują, że odtwarzanie systemów sfragistycznych to zagadnienie bardzo złożone, w którym niekiedy trudno o syntezę i satysfakcjonujące wnioski. Możemy założyć, że istniał pewien „system idealny” dla klasztorów zakonu cystersów (pisał o nim P. Stróżyk²⁰¹), zawierający wszystkie wymienione w tym artykule rodzaje pieczęci. W różnym jednak stopniu ową sytuację modelową da się zaobserwować w opactwach z diecezji krakowskiej. Miejmy nadzieję, że zaprezentowane wyniki zachęcą innych historyków do podejmowania pogłębionych badań nad systemami sfragistycznymi klasztorów, nie tylko cysterskich.

Seals in Cistercian abbeys in the Cracow Diocese to the beginning of the early modern era. An attempt to reconstruct sphragistic systems

Summary: The term ‘sphragistic system’ is used to describe the seals employed in a particular chancellery and the relations between them. To reconstruct these systems, seals must be studied in close connection with the study of documents, especially corroboration formulas. The article attempts to reconstruct the sphragistic systems of Cistercian abbeys from the Diocese of Cracow to the beginning of the early modern era. The source base is made up of 35 seal matrices in 52 impressions, three seals known only from the description, and almost 146 documents (originals and copies) authenticated by the seals of the abbeys at Jędrzejów, Wąchock, Koprzywnica, Mogiła, and Szczyrzyc. Before their sphragistic systems began to form, only the abbey seal (unnamed) was in use in each of these places. As to the monasteries at Koprzywnica, Wąchock, and Jędrzejów, it is possible to distinguish two stages in the development of the system, with the second one occurring at Wąchock and Jędrzejów with some delay. No data is available for the second stage at the abbey in Szczyrzyc. In the first stage of these four abbeys, from c. 1335 to the end of the fourteenth century, two seals were used: that of the abbot (his personal one) and that of the monastery. In the second stage, through the fifteenth and the first quarter of the sixteenth century, the systems were developed, and the seals were separated into great and minor ones, although they were not always called in this way. In the monastery at Koprzywnica, the treasurer’s seal also appeared at that time. In the abbey of Mogiła, there were three stages in the development of the system, with the second and third overlapping with the first and second for the rest of the abbeys. The first stage at Mogiła began before 1283 and probably ended shortly after 1335. It was characterised by the presence of two seals: the abbatial seal and the monastic countersal (*contrasigillum*). The reconstruction of sphragistic systems has been partially successful due to the small number of preserved sources. To a large part, chancery practice has only been recognised for the abbeys at Mogiła and Koprzywnica. The material studied shows, among other things, that, in general, the abbeys complied with the Order’s legislation on seals. They also were characterised by a high sphragistics culture. This is evidenced, for example, by the fact that the majority of abbey documents were authenticated by both monastic seals, according to a regulation from 1335, and – at least at Mogiła – by the care that the seals of the abbots’ major seals, which were stamped with the same piston, always included the name of the current abbot.

Nota o autorze: Marcin Szymoniak, mgr, absolwent Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Jego zainteresowania badawcze obejmują nauki pomocnicze historii, zwłaszcza sfragistykę i heraldykę kościelną, ale także dyplomatykę, ikonografię historyczną i archeologię prawną. Pisze pracę doktorską w Uniwersytecie Jagiellońskim na temat średniowiecznych pieczęci klasztorów męskich w diecezji krakowskiej.

Author: Marcin Szymoniak, MA, graduate of the Institute of History at the Jagiellonian University in Cracow. His research interests include the auxiliary sciences of history, especially ecclesiastical sphragistics and heraldry but also diplomatics, historical iconography and legal archeology. He is writing doctoral dissertation at the Jagiellonian University about medieval seals of male monasteries in Diocese of Cracow.

e-mail: marhist5@poczta.onet.pl

²⁰¹ P. Stróżyk, *Pieczęci cysterskie z opactwa w Leknie-Wągrowcu (cz. I)*, s. 181.

Bibliografia

Źródła drukowane

Les codifications cisterciennes de 1237 et de 1257, wyd. B. Lucet, Paris 1977

Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam, wyd. E. Janota, Cracoviae 1865

KDMłp., t. 1–4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876–1905

Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski, t. 5: 1451–1506, oprac. W. Bukowski, F. Sikora, J. Wroniszewski, red. W. Bukowski, Kraków 2014, <www.kodeks.pau.krakow.pl/dokumenty.html> [dostęp: 11.06.2021]

Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786, t. 1–4, wyd. J.-M. Canivez, Louvain 1933–1936

ZDMłp., cz. 1–3, wyd. S. Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1969; cz. 5, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970

Opracowania

Dyplomatyka staropolska, red. T. Jurek, Warszawa 2015

Guerreau I., *Die Repräsentation des sächsischen Klerus im Mittelalter anhand seiner Siegel*, t. 3–6, Paris–Göttingen 2006 (praca doktorska napisana na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Georga-Augusta w Getyndze pod kierunkiem prof. M. Pastoureau i prof. W. Petkego)

Heslop Th.A., *Cistercian Seals in England and Wales*, w: *Cistercian Art and Architecture in the British Isles*, red. Ch. Norton, D. Park, Cambridge 1986, s. 266–283

Jamroziak E., *The Cistercian Order in Medieval Europe 1090–1500*, Abingdon 2013

Kański T., *Funkcjonowanie kontrasigillów w klasztorach cysterskich na Śląsku w średniowieczu i czasach nowożytnych*, w: *Silesia – Polonia – Europa. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Idzemu Panicowi*, red. J. Sperka, Katowice–Bielsko-Biała 2019, s. 311–320

Kański T., *Imago abbatis na pieczęciach śląskich cystersów w średniowieczu*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*. 2, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2018, s. 395–415, 665–667

Karczewski D., *Materiały do sfragistyki opactwa pelplińskiego*, w: *Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, red. D.A. Dekanski, Pelplin–Tczew 2002, s. 137–148

Starzyński M., *Herby średniowiecznych opatów mogiłskich*, Kraków 2005

Starzyński M., *Katalog opatów mogiłskich w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość”, 100, 2003, s. 77–126

Stróżyk P., *Klasyfikacja pieczęci benedyktyńskich i cysterskich z ziem polskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 197–206

Stróżyk P., *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (cz. I)*, „Studia i Materiały do dziejów Pałuk”, 4, 2003, s. 179–202

Stróżyk P., *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (część II)*, „Studia i Materiały do dziejów Pałuk”, 6, 2006, s. 139–153

Szymoniak M., *Nowe ustalenia o pieczęciach opatów mogiłskich z XV i XVI w.*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*. 2, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2018, s. 417–440, 668–672

Szymoniak M., *Średniowieczne pieczęcie cysterskie z diecezji krakowskiej jako źródło badań nad zakresem władzy opatów i konwentów*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ”, 9, 2014, z. 2, s. 145–181

Wójcik M.L., *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów, Poznań–Kraków–Mogila, 5–10 października 1998*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 405–415

Zyglewski Z., *Pieczęcie klasztoru Cystersów w Koronowie*, „Nasza Przeszłość”, 96, 2003, s. 143–168